

България

*Оптимизъм за личността, песимизъм
за обществото: Българската младеж във
времена на несигурност*

2024

Автори

Борис Попиванов, Първан Симеонов,
Стефан Георгиев, Лилия Еленкова, Яница
Петкова, Юлиана Галъова

За изследванията на младежта на Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ)

От какво се страхуват и на какво се нагяват младите хора? В един бурно променящ се свят и предизвикателствата на климатичната криза, неравенства и застаряващи на много места общества и упадък на демокрацията, **изследванията на младежта на ФФЕ** проучват как младите поколения възприемат развитието на своите общества и личното си бъдеще. Нашата цел е да инициираме информиран дебат относно възгледите на младите хора за политиката и демокрацията в контекста на техните житейски обстоятелства и ценности. Това включва ключови въпроси като образование, заетост и мобилност, семейство и приятели, и техните цялостни нагласи и възприятия. Фокусираме се върху младежи от 14 до 29 години и се опитваме да разберем техните възгледи по тези критични теми.

ФФЕ е реализирала многобройни изследвания на младежта в целия свят от 2009 г. насам. През 2024 г. младите хора в България бяха обект на изследване наред с младежта и в други държави от Централна и Югоизточна Европа.

Обобщено изложение	4
Ключови факти	6
1. Увод	8
2. Методология	9
3. Основни демографски характеристики и тенденции	12
4. Образование	15
5. Заетост и мобилност на младите хора	20
6. Семейството и плановете за него	28
7. Базови ценности, нагласи и възприятия	34
8. Политически нагласи и участие на младите хора	41
9. Специфични теми и проблеми пред българската младеж	51
Заклучение	55
Библиография	57
Бележки	59
Фигури	60
За авторите	61

Обобщено изложение

Изследването на младежта в Югоизточна Европа на Фондация Фридрих Еберт е мащабна регионална инициатива, която позволява да се проследят жизнените преходи на младите хора от различни перспективи. През 2024 г. е реализирана третата вълна от това изследване с участието на България след две предходни вълни, осъществени със сходни индикатори през 2014 и 2018 г. Това създава възможност да сравним тенденциите в развитието на младите български поколения както с техните предшественици назад в годините, така и с връстниците им в съседни страни. Времето на самото изследване съвпада с поредица от кризи, обхванали света, Европа и България. Последиците от безпрецедентна пандемия, икономически и финансови сътресения, бушуващи войни в Украйна и в Близкия Изток, миграционни потоци, перманентна политическа нестабилност в България изграждат един общ контекст на несигурност, в чиито рамки е особено важно да се ситуират проблемите и предизвикателствата пред новите граждани на страната.

Предложеният тук доклад интерпретира данните от емпирично социологическо проучване, което е осъществено от агенцията IPSOS онлайн в периода 9 февруари – 25 март 2024 г. Използваният метод на компютърно асистирани уеб интервюта (CAWI) е адаптиран така, че да осигури представителност за българското население между 14 и 29 години по пол, възраст, регион и образование. Обемът на реализираната извадка е 750 ефективни интервюта.

Анализът на събраните данни дава основния да се обобщи, че днешните български млади са по-образовани от поколението на своите родители. Същевременно изследването установява ниски нива на удовлетвореност от качеството на придобитото образование (21%) и високи възприятия на корупция в образователната система (57%). Мнозинството от респондентите намира за важно завършването на висше образование (56%), но не и инвестицията на време в образователна подготовка. Образователната мобилност не е широко разпространена и не предизвиква интерес.

Проблемите на образованието се очертават по-релефно заради впечатлението за несъответствие с пазара на труда. Практически половината (48%) от работещите млади българи декларират, че не работят по специалността си, като техният дял надвишава средния за региона и е нараснал многократно в сравнение с 2018 г. От данните може да се предположи, че става дума не само за откъсване на образователната система от потребностите на трудовия пазар, но и за ориентацията на младите към по-бърза и по-доходоносна работа там, където има такава. Като фактор за намиране на работа експертните умения се посочват на първо място, но техният дял (51%) не говори за масово убеждение, че собствена компетентност е единствено условие за пълноценна трудова реализация.

В сравнение с предходната вълна на изследване, личи значителен ръст на намеренията за емиграция. Едва 26% от младите хора декларират, че не смятат да емигрират, в сравнение с цели 61% през 2018 г. Фактът е тревожен и намира обяснения в общата кризисна обстановка в страната, но също и в желанието за по-ефективно възползване от натрупани в България възможности. Отново в структурата на потенциалните емигранти расте броят на високкоквалифицираните младежи.

Трябва да се отбележи обаче, че голяма част от планиращите да емигрират нямат ясни планове, нито са предприели стъпки в тази посока.

Запазва се тенденцията към относително добри отношения между младите хора и техните родители. Както и по-рано, напускането на родителския дом често пъти е отложено, макар и не само заради удобство, но и заради финансова неизбежност. 40% от респондентите, живеещи с родителите си, декларират, че биха живели сами, ако финансовите условия позволят (на фона на 28% през 2018 г.). В плановете си за бъдещето младите хора по-често говорят за официален брак и за предпочитание към две деца, въпреки че и двете по-скоро противоречат на съществуващите в момента практики.

Индивидуалните ценности надделяват в съзнанието на младите българи пред колективните. Човешките права (24%) и сигурността (20%) заемат челни позиции. Равенството (7%) и демокрацията (5%) остават назад сред посочените на първо място ценности. Младите българи са все повече толерантни към другите, но и понякога склонни да се примиряват с незаконни или несприемливи практики като даването на подкупи или укриването на данъци. Усещането за тревожност е относително високо. Страхове на респондентите са най-често екзистенциални – за живота, за здравето, за бъдещето. Водещи места в тревогите им получават притесненията от здравната система (47%), от евентуална война (44%), от климатичните промени (42%). Изследването показва, че личният оптимизъм, характерен за младия човек, съжителства с обществен песимизъм. Младите са повече оптимисти за собственото си бъдеще, отколкото за бъдещето на българското общество.

Наблюдава се ръст в интереса към политиката (21% на фона на едва 7% през 2018 г.). Готовността за политическо участие обаче не е висока и издига недоверие към институционализираните форми на действие за сметка на индивидуалните (бойкоти, подписки, доброволчество). Осезаем е спадът в доверието към всички основни институции, включително към ЕС, който получава нива на доверие от 24%. Това не означава непременно прилив на евроскептицизъм, колкото отлив на убеждението, че ЕС предлага в този момент необходимите за България решения. Българските млади са повече десни (24%), отколкото леви (15%) в своята идеологическа самоидентификация. Съществуват и сериозни дялове от близо една трета от респондентите, които изповядват една чисто етнонационалистическа политическа визия, разграничаваща понякога българската идентичност от европейската.

В нагласите си към актуални теми и проблеми младите хора са по-скоро предпазливи. Отсъстват категоричност по въпроси като климатичните промени, както и ентусиазъм спрямо изкуствения интелект. Материални съображения диктуват често отношението към бежанците или към работата от вкъщи. Изпъква широкото разпространение на хазартните игри (22% споделят, че всички или повечето им приятели редовно ги практикуват). Търсенето на алтернативи на трудовите доходи е тревожен симптом, който трябва да бъде взет под внимание.

Като цяло, данните от изследването разкриват тенденции към повече индивидуализъм и към по-голямо усещане за несигурност сред днешните млади българи, но и към самостоятелност и готовност за независими решения. Прагматизмът, обусловен от социалната среда, се превръща в характерна черта на поколението.

Ключови факти

Близо половината от работещите млади хора декларират, че не работят по специалността си. За 6 години този дял е нараснал драстично (от 18% на 48%) и е чувствително по-висок от средния за региона. Едва 51% от младите смятат, че експертните им умения ще им помогнат да си намерят работа.

Повечето млади българи (56%) смятат за важно да завършат университет, но едва една пета (21%) са удовлетворени от качеството на образованието у нас.

Цели 74% обмислят, повече или по-малко сериозно, идеята за емиграция в чужбина. Последните години бележат пореден ръст в емиграционните намерения.

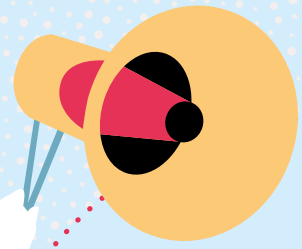
Само 19% подкрепят тезата, че диктатурата може да е по-добра форма на управление от демокрацията.

Мнозинството млади хора (70 %) вярват, че ги чака по-добро бъдеще. От друга страна, малцинство от 29 % вярва в по-доброто бъдеще на българското общество.

Като своя водеща ценност младите хора посочват на първо място най-често човешките права (24 %), сигурността (20 %) и икономическото благосъстояние (14 %). Най-сериозните притеснения за младите българи са свързани с лошото здравеопазване в страната (47 %), рисковете от война (44 %) и климатичните промени (42 %).

Има осезаем ръст в интереса към политиката – от 7 % през 2018 г. на 21 % сега. Дясната самоидентификация (24 %) води преглявата (15 %), като по-голямата част (41 %) се определят в центъра.

Едва 15 % от младите българи виждат себе си напълно като европейци, докато 16 % изобщо не се смятат за такива.

1. Увод

През последните шест десетилетия младежките изследвания в България се утвърждават като важен елемент от развитието на националната социология. Интердисциплинарните подходи, апробирани в тях, прокарват мостове към много други области на познанието и позволяват да се преценят критично политиката, икономиката, културата на страната, а в по-общ план – и перспективите на обществото.

През 2024 г. България за трети път участва в мащабното регионално изследване на младежта, организирано и финансирано от Фондация „Фридрих Еберт“. След две успешни вълни на изследването, проведени през 2014 и 2018 г., имаме възможност да проследим динамиката на настъпващите промени в нагласите на младите хора в България по съпоставими индикатори и да ситуираме тази динамика в широка регионална перспектива и адекватен европейски контекст (Митев, Ковачева, 2014; Митев и др., 2019).

Основна цел на анализа е да очертаем социологическия портрет на младия човек в България и да установим как този портрет се е трансформирал в рамките на едно десетилетие, натоварено с бурни промени и сътресения както за света и Европа, така и в частност за Югоизточна Европа и България. Изследването е шанс да обхванем почти всички по-важни сфери от живота на младите, или иначе казано, от онова, което наричаме в съвкупност „жизнени преходи“ (Ковачева, 2020) – образованието, семейството, ценностните ориентации, трудовата реализация, мобилността, обществените и политическите нагласи, очакванията за бъдещето.

Докладът, който представяме, е разработен на базата на емпирично национално проучване на младите хора във възрастовата група от 14 до 29 години, осъществено от агенцията IPSOS в периода февруари – март 2024 г. Амбицията ни е да предложим ясна, точна и сбита интерпретация на количествените данни, които разглеждаме в тяхната взаимовръзка и в опит постоянно да ги сравняваме с други данни във времето и пространството. Намерението ни е да установим тенденции, а не толкова моментни проявления. Надеждата ни с този анализ е да продължим традицията на пионера на младежките изследвания в България проф. Петър-Емил Митев, взел водещо участие в предишните две вълни на изследвания.

Текстът на доклада е структуриран по глави, които съответстват на структурата на въпросника на емпиричното проучване. Първо накратко ще коментираме методологията на изследването, след това ще се спрем на някои основни демографски характеристики на българската младеж, а после ще пристъпим към конкретния анализ по темите на образование; заетост и мобилност; семейство и планове за бъдещето; ценностни нагласи и възприятия; политически нагласи и политическо участие; специфични теми и предизвикателства пред българските млади. Накрая ще опитаме да обобщим най-съществените изводи и заключения от предложения анализ.

Докладът е дело на екип от академични изследователи и експерти от практиката под общата научна редакция на доц. д-р Борис Попиванов. В екипа участват още д-р Първан Симеонов, д-р Лилия Еленкова, Стефан Георгиев, Яница Петкова и Юлиана Галбова. Авторите дължат да изкажат специалната си благодарност на Фондация Фридрих Еберт България и най-вече на Мария Петрова за ефективната организация на работата, както и на Елена Аврамовска и Кристина Стефан от виенския офис „Демокрация на бъдещето“ на фондацията за добрата координация и ползотворното сътрудничество.

2. Методология

Емпиричното изследване, което е обект на анализ в настоящия доклад, е проведено онлайн по специална панелна методика от IPSOS в 12 държави от Югоизточна Европа в периода 9 февруари – 25 март 2024 г. Във всяка страна са интервюирани между 500 и 1233 респонденти на възраст 14–29 г. Българската извадка се състои от 750 респонденти. Извадката е представителна за възрастовата група на младежите в страната по пол, възраст, регион и образование.

Използваният метод (Computer Assisted Web Interviews – CAWI) по принцип проявява определени недостатъци. Той таргетира респонденти, които имат интернет достъп, които предварително са се регистрирали в онлайн панела на агенцията и които са изместени в посока на по-високо образование. Ето защо са осигурени квоти на недостатъчно представените младежки групи, а след приключване на теренната работа е осъществено претегляне на данните, за да се гарантира представителността.

В извадката са попаднали 55,5% мъже и 44,3% жени. Малцина от запитаните са отказали да дадат информация за пола си. Минимален е дялът на младите българи, които са посочили пол, различен от мъжки/женски.

Най-голям дял от младежите, попаднали в извадката, са със средно образование (60,6%), като интервюираните висшисти възлизат на една трета от всички, участвали в изследването. Около 6% имат основно или по-ниско от основното образование.

Възрастовата структура на извадката е представителна за разпределението по възраст на младежите в страната. Разпределението по тип населено място отговаря на условията за страната – с повече младежи, живеещи в градовете и по-малко в селата (Фиг. 1).

Подходът на интерпретация на данните се базира на многофакторен анализ на получените относителни дялове в отговорите на въпросите, съпоставен и уточнен с относителните дялове на отговорите, разпределени по ключови социално-демографски характеристики на респондентите: пол, възрастова група, тип населено място, обитаем регион от страната, образование, жизнен стандарт, семеен статус.

Заедно с това анализът групира респондентите и на основата на сегментация на типове, разработена и приложена в хода на изследването за целия регион на Югоизточна Европа.

Фиг. 1 Структура на извадката на изследваните младежи в България (%)

Пол	Мъж	55,5
	Жена	44,3
	Друго	0,1
	Отказ	0,1
Образование	Основно и по-ниско	5,9
	Средно	60,6
	Висше	33,0
	Без отговор	0,5
Възраст	14–15	14,9
	16–19	21,3
	20–24	30,8
	25–29	33,0
Градско и селско население	Селско	7,8
	По-скоро селско	6,1
	Някъде по средата	13,5
	По-скоро градско	10,7
	Градско	56,2
	Не знам	5,7

Очертани са шест различни обществени сегмента с устойчиви характеристики, нагласи и модели на поведение, които дават по-ясна характеристика на особеностите на младежката съвкупност в различните държави от региона.

Според направения анализ в България няма един преобладаващ тип младежи. Групата на младите у нас изглежда разнообразна, разслоена и нееднородна. Изпъкват няколко основни типа.

Можем да започнем със сегмента на „консервативните млади жени от Югоизточна Европа“ (Сегмент 1: Консервативни млади жени от Югоизточна Европа). Там попадат жени, определящи се по-скоро като религиозни. Често са омъжени или заявяващи желание да се омъжат. Приоритети за тях са семейството, финансовата стабилност и традициите. Групата се свързва с по-скоро изразено желание за работа или образование в чужбина, продиктувано от желание за подобряване на жизнените условия.

Страховете на тази група са свързани със сигурността на работното място, достъп до здравеопазване и материални затруднения. Политическите възгледи са по-скоро десни, придружени със силно недоверие в институциите на политическата власт.

На следващо място е групата на „заговорените минималисти“ (Сегмент 2: Заговорени минималисти). Този сегмент сред младежите се характеризира с ниско ниво на образование. Те често са безработни или търсеци работа. Основните им стремежи гравитират около семейството, здравето и личното благополучие. Сключване на брак, създаване на деца, занимания със спорт и поддържане на здравословен начин на живот формират хоризонта на техните намерения. Карьерните амбиции и стремежите за преместване в чужбина изглеждат по-малко изявени. По-скоро имат доверие в институции като парламент, правителство, медиуми, армия и полиция, но не са привърженици на сериозно политическо участие. Фокусът им попада върху лични цели, а не толкова върху промяна и прогрес в обществото.

Следва сегментът на „материално затруднените младежи, стремящи се към подобряване на своето благосъстояние“ (Сегмент 3: Материално затруднени младежи, стремящи се към подобряване на своето благосъстояние). Това са най-вече младежи в по-голямата възрастова група с ниско образование, които изпитват финансови затруднения. Имат доверие към политически партии и институции и желание да се включат в политическите процеси, но са критични към НАТО и ЕС, както и към демокрацията като форма на управление. Няма силно изразени йерархични ценности, нито склонност към защита на собствената си култура. Основните им страхове са свързани с несигурността за бъдещето. Ценностите им са материалистични, а стремежите – по-скоро насочени към подобряване на социалния им статус.

„Активните традиционалисти“ (Сегмент 4: Активни традиционалисти) са главно мъже в по-скоро горната възрастова група на младежите с висше образование. Значителна част от тях са семейни и/или родители.

Политическите им възгледи са по-скоро десни и консервативни, често с националистически проекции. Доверието им в институциите е слабо, но са политически активни. Характерни за групата са силно изразени нагласи към защита на собствената култура и негативно отношение към разширяването на правата на хора с различна сексуална ориентация. Притесненията им се пораждат от възприятията за корупция, демографска криза, липса на работни места, имиграция.

Сегментът на „разнородната градска младеж“ (Сегмент 5: Разнородна градска младеж) включва по-често мъже, пълнолетни, но по-скоро в по-младата възрастова група със сравнително ниски доходи, живеещи в големите населени места. Ниските доходи поставят икономическата стабилност на водещо място за тях. Значителна част изразяват силно желание да пътуват или живеят в чужбина, което надхвърля обикновения стремеж към икономическо благосъстояние. Прагматизмът им към различни съмнителни практики е ясно застъпен. Имат твърдо мнение по политически въпроси, демонстрирайки високо ниво на политически познания и интерес. Проявяват ясно предпочитание към традиционните социални йерархии. Политически понякога имат склонност към авторитарни решения.

Сегментът на „образованите градски прогресисти“ (Сегмент 6: Образовани градски прогресисти) включва най-вече високообразовани млади жени, живеещи в градска среда, вероятно идващи от семейства със силно образование и известна финансова стабилност. Ценност за тях са образованието и карьерното развитие. Убедени са, че институциите трябва да осигурят благосъстоянието на всички, и изпитват притеснения от проблеми като изтичане на мозъци, качество на обществените услуги, демографски спад, корупция, неравенство и отслабване на демокрацията. Имат силно чувство за европейска идентичност. Отдават приоритет на независимостта и отговорността. Често се вълнуват от глобални въпроси като климатичните промени.

3. Основни демографски характеристики и тенденции

Демографска динамика

По данни на Националния статистически институт на Република България към 2023 г. младежите в страната (15–29 г.) са 872 339 и се равняват на 13,5 % от населението на страната. През 2018 г., при предишната вълна на изследването, дялът на младежите е 15,4 % от населението на страната. Още четири години по-рано (2014 г.) младите хора са били 17 % от населението. Така регистрираният в предишните вълни на изследвания демографски срив у нас се задълбочава. Тенденциите и цифрите са онагледени във Фиг. 2 и Фиг. 3.

Сравнителният анализ показва също така, че дялът на младежите в България се запазва по-нисък от относителните дялове на младежко население в държавите от региона, които варират между 22–23 % (най-високи дялове, регистрирани в Албания и Босна и Херцеговина) и 15–16 % (в държави като Сърбия и Хърватия). Средно за ЕС дялът на младите хора е 16,3 % (към 2021 г.) и се е свил от 18,4 % през 2010 г. Прогнози за демографската картина на Съюза очертават допълнително задълбочаване на тази негативна тенденция – очакваният дял на младежите в ЕС от общото население през 2025 г. да достигне 14,9 %.

България е част от общата тенденция на застаряване на населението на ЕС, но се отличава със своята грастичност, особено в рамките на Югоизточна Европа. Държави като Албания, Косово, Черна Гора изпъкват сред страните с относително по-висок дял младежко население, но дори и в тях през последното десетилетие не е регистриран ръст на дела на младежите от общото население на страната.

Социално-демографски разпределения

Данните, събрани в рамките на настоящото изследване, позволяват да се идентифицират основните демографски характеристики на младежката съвкупност в България. Интерес представлява разпределението на младите хора по тип населено място. Доминиращата част от тях живее в по-големите градове (56,2 %). Този дял е най-висок в най-ниската възрастова група, тази на 14–18-годишните (67,2 %), и свидетелства за продължаващото с бързи темпове обезлюдяване на селата и малките градове в страната. Закономерно очертаната тенденция е придружена с концентрация на населението в столицата и големите градове. Едва 7,8 % от младежите в извадката живеят в села, като там е значителен и дялът на онези, които имат ниско образование – 13,4 %. Всичко това поражда тревоги за възпроизводството на работната сила, но най-вече за бъдещето на селските райони в България, където намаляващият брой млади хора кореспондира и на намаляваща квалификация.

Мнозинството от младите българи (56 %) живее в големите градове. Малките населени места са свързани и с по-ниско образование и по-ограничени житейски шансове.

Икономическата ситуация на домакинствата е важен компонент от живота на младия човек. Ако изследователят търси обективни цифри, би могъл да прибегне до данните от националната статистика.

Фиг. 2 **Население и младежко население в България към 31.12.2023 г.**

Източник: Национален статистически институт

	Общо	Мъже	Жени
Общо за страната	6,445,481	3,097,698	3,347,783
15–19 години	313,235	161,945	151,29
20–24 години	279,466	143,596	135,87
25–29 години	279,638	139,114	131,524
Общо младежи 15–29 години	872,339	444,655	418,684

В случая за нас обаче най-съществена е субективната преценка на респондента, която безспорно има ключова роля за отношението му към обществото и света. Най-голям дял от попадналите в извадката млади хора (33,7%) на практика определят себе си като „горна средна класа“, декларирайки, че домакинството им може да си позволи скъпи неща, но не и толкова скъпи като нов лек автомобил или нов апартамент. Други 19,7% по-скоро се намират по субективната си преценка в „долната средна класа“, защото твърдят, че нямат проблем с осигуряването на храна, дрехи и обувки, а само с по-скъпите неща. Очевидна е връзката на тези дялове със степента на полученото образование. 40,4% от младите хора с високо образование попадат в горната средна класа, а 16,6% – сред богатите, или с други думи – сред онези, които декларират, че могат да си купят всичко, от което имат нужда за добър живот. От гледна точка на възрастовото разпределение, 25–29-годишните като цяло имат по-нисък стандарт на живот от по-ниските възрастови групи. Можем да предположим, че те постепенно се отделят от своите родители в самостоятелни домакинства и поне първоначално финансовата картина при тях е по-несигурна. Два извода излизат на преден план. Младите хора в България по-скоро се ползват със среден материален стандарт, а образованието, въпреки всички критики и разочарования, обикновено е предиктор за по-добра икономическа ситуация.

Образованието на родителите е друг показател, който открива възможности за диахронен анализ на демографските тенденции при младежта. По традиция образованието на майката има по-голямо значение за житейската и образователна траектория на младия човек.

Младите българи най-често (53%) определят себе си в категориите на средната класа.

От данните в изследването е видно, че майките на респондентите най-често имат средно (34,2%) или висше бакалавърско (18,1%) образование. Възрастовата структура на самата младежка извадка се оказва важна променлива. Бакалаври и магистри например са майките на 39,3% от 14–18-годишните на фона на едва 24,6% от 25–29-годишните. Без всякакво съмнение, излизането на жените от патриархалния стереотип на по-малка нужда от образователна квалификация отдавна е факт. По-високата образованост на майките на най-младите респонденти говори за все по-широкото разпространение на висшето образование в България през последните години. Както ще може да се види по-нататък, образованието става все по-достъпно, но и все по-малко се ценят. Бащите, на свой ред, изглеждат с по-ниски равнища на образование, но и там наблюдаваме ръст, когато става дума за бащи на най-младите респонденти.

Фиг. 3 Дял на младите хора на възраст 15–29 г. от населението на България (%)

Сегментацията, възприета в настоящото изследване като подход за типологизация на младите хора, също показва интересни резултати. Най-големи в България са сегментите на „консервативните млади жени“ (23%) и „материално затруднените младежи“ (22%).

Образователното равнище на семействата на младите хора все повече се повишава, като близо 40% от майките на най-младите респонденти имат висше образование.

Следват „активните традиционалисти“ (21%) и „разнородната градска младеж“ (18%). Най-слабо застъпени са „образованите градски прогресисти“ (10%) и „задоволените минималисти“ (6%). Профилът на младия човек в този смисъл демонстрира колебания между традицията и прогреса и ориентация към лични усилия за подобряване на собственото материално положение.

Сегментацията на младите българи сочи колебание между традицията и прогреса.

Според разпределението на различните сегменти сред младите в България младежта у нас е по-скоро дясна и консервативна, но без да достига крайности.

Доверието в политическите институции е ниско, участието в политическия процес е активно сред малки общности от младежи и по-скоро спорадично сред мнозинството. Близки до българската картина изглеждат държави като Хърватия, Северна Македония, Сърбия. Значително различие в разпределението на сегментите показват Албания, Косово, Босна и Херцеговина – с относително високи дялове на „задоволени минималисти“ и „консервативни млади жени“. Словения и Гърция също отчетливо се разминават от България поради високи дялове „образовани градски прогресисти“.

Основни изводи

1. Мнозинството от младите българи живее в големите градове (56%).

Малките населени места са свързани и с по-ниско образование и по-ограничени житейски шансове

2. Младите българи най-често определят себе си в категориите на средната класа (53%).

3. Образователното равнище на семействата на младите хора все повече се повишава, като близо 40% от майките на най-младите респонденти имат висше образование.

4. Сегментацията на младите българи сочи колебание между традицията и прогреса.

4. Образование

Образованието е един от основните подходи за постигане на добри нива на социализация на младите хора в дадена страна чрез придобиване на съвкупни знания, умения, ценности, социални убеждения, потребности, навици и нагласи. Изследванията сочат, че през последните години в България има систематични усилия за провеждане на политика, която доближава формалното образование до потребностите на пазара на труда и поставя специален акцент върху нагласите и оценките на самите млади хора (Hristova, 2022; Preshlenova, 2016). Същевременно данните сочат за растящи несъответствия между образователната квалификация на младите поколения и системата на трудова реализация (Milenkova & Kovacheva, 2020). От анализите е видно, че устойчиво намалява участието в образователни и обучителни практики на хората в по-късна младежка възраст, и то независимо от социално-демографските им характеристики, а мерките за ограничаване на феномена на неработещи и неучещи младежи продължават да бъдат недостатъчно ефективни (Atanassova & Borissova-Marinova, 2018; Pennoni & Bal-Domanska, 2022).

Настоящото изследване позволява да се уточнят предимствата и недостатъците на образователната подготовка през погледа на самите „потребители“.

Отношение към образователната система и образованието

Проблемът с корупцията в сферата на образованието заслужава специално внимание. Направеното изследване показва, че спрямо 2018 г. се запазват нивата на възприятие на значимостта на този проблем, и то с леко повишение (Фигура 4). Ниското удовлетворение и отчетените високи нива на корупция сред запитаните са основание за критични оценки към цялостното състояние на образованието в България.

Над половината (56 %) от младите хора приемат важността на образованието, но предимно на декларативно равнище. Доминират ниско удовлетворение от качеството на българското образование и високи корупционни подозрения.

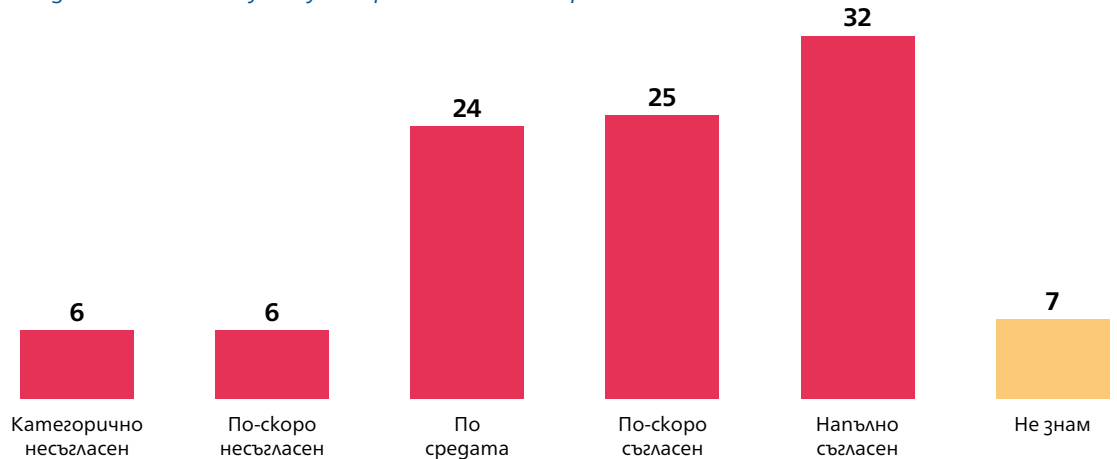

Проблемът с корупцията не само има пряко отношение към нагласите на младите хора за получаваното от тях образование, но и пряко може да влияе върху мотивацията за пълноценно участие в учебния процес, а от тук и върху качеството на постигнатите резултати.

Въпреки критичните бележки завършването на висше образование има важно значение за мнозинството от анкетираните млади хора. Запазват се съвкупните нива от 59 %, установени през 2018 г. (Фигура 5). Би могло обаче да се приеме, че тук роля играе и инструменталният характер на висшето образование като условие за високи кариерни позиции, а не само оценката за неговите качества.

Фиг. 4 **Възприятия сред младежта в България относно корупцията в образователната система (%)**

Съгласни ли сте, че има случаи, в които се „купуват“ оценки и изпити в институти/университети в България?

Заедно с това, от данните е видно, че образованието се възприема и като израз на статус, който би могъл да улеснява партньорските отношения. Едва 13% от жителите на градовете споделят, че нивото на образование на партньора им за тях няма никакво значение. В селата този дял е доста по-висок (35,5%), но това се обяснява и с обективните ограничения при избора на партньор в малките населени места. В крайна сметка, основен демотивиращ фактор за пълноценната интеграция на младите хора в образователната система са ниските оценки за нейното качество. Въпреки че най-сериозните дялове от отговорите попадат по средата, не бива да се подценява мнението на всеки трети респондент, че качеството на образованието е изобщо или по-скоро неудовлетворително (Фигура 6).

Тревожно е, че съзнанието за неудовлетвореност расте при 25–29-годишните (35%), които в голямата си част се намират извън сферата на формалното образование и могат критично да оценят получените знания и умения в практиката.

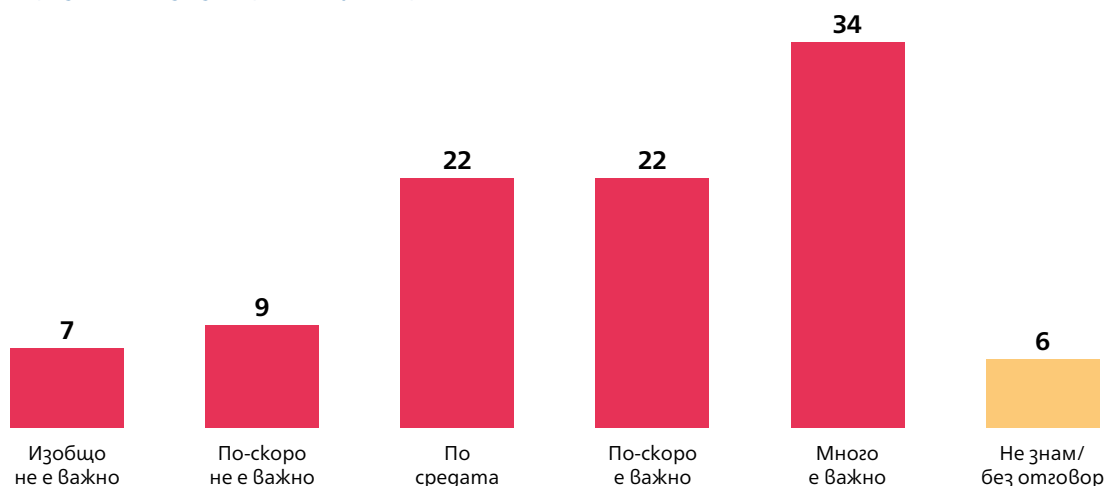
Най-неудовлетворените са висшистите (39%), чиято квалификация е най-специализирана, и най-заможните (37%), които са имали най-широк възможен достъп до образователни услуги. Разбира се, би следвало да се предположи наличието на нереалистични очаквания в много случаи, но не може да се говори за изолиран проблем, а за ключов аспект от жизнените преходи на младите хора.

Младежката мобилност

Създаване и утвърждаване на европейско пространство за образование е ангажимент на държавите членки на ЕС, които почива на правото на качествено и приобщаващо образование, на обучение и учене през целия живот. Функционирането на Програма „Еразъм+“ и на разнообразни други инструменти за обмен би следвало да „отворят“ българските младежи към нови възможности с несъмнена добавена стойност за тяхната квалификация и самореализация.

Фиг. 5 Важност на образованието сред младежта в България (%)

В каква степен е важно за вас да имате висше образование/да завършите университет?

Стои въпросът как политиките за образователна мобилност успяват да въздействат върху нагласите и мотивациите на младите хора в страната. Данните от направеното проучване дават основания за критично възглеждане.

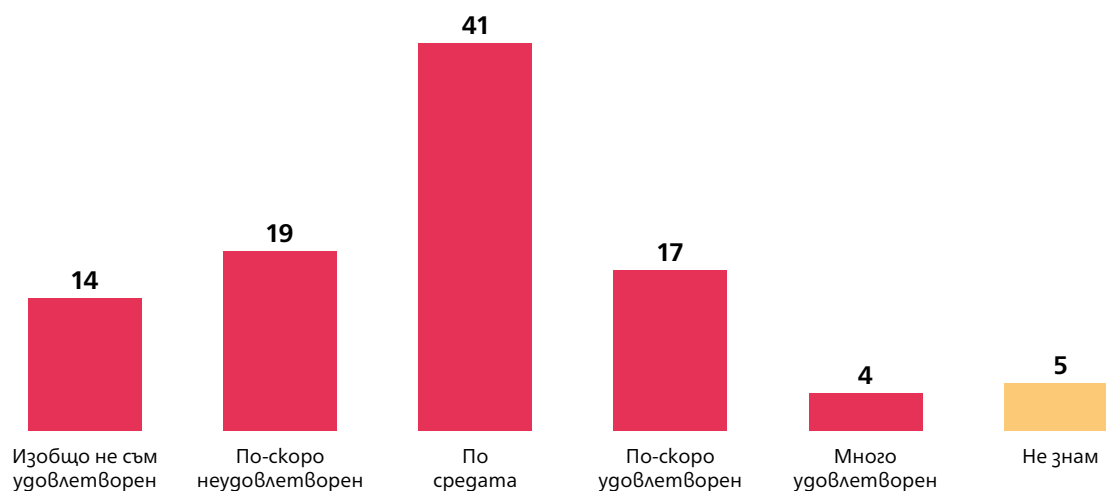
Образователната мобилност е слабо позната и не предизвиква значителен интерес. Изглежда сякаш цялостната представа за образование е формализирана и сведена до задължителните елементи на обучителния процес.

Над 90% от респондентите декларират, че нямат опит с образователна мобилност в сферата на висшето и средното образование. За над 85% същото важи и в сферата на професионалното образование. Субективните намерения допълват обективните факти. 72,8% заявяват, че нямат намерение да се възползват от възможности за пребиваване в друга страна с учебна или обучителна цел. Стойностите не варират чувствително според това в какво населено място живеят респондентите, нито дали могат самостоятелно да си позволят мобилност или имат нужда от подкрепа.

Може да се каже, че става въпрос не толкова за географски или материални ограничения, колкото за неразбиране или непознаване на ползите, които един млад човек може да има от мобилността. Целите, които институциите залагат в тези дейности, като повишено чувство за инициативност, по-голяма увереност в собствения потенциал, усъвършенстване на чуждоезикови компетентности, повишаване на межкултурната осведоменост, разширяване на перспективите за професионална реализация, повишена мотивация за участие в различни форми на обучение и пр., остават встрани от съзнанието на голяма част от младите хора в страната.

Времето за самоподготовка

Образованието не опира само до хорарум от учебни дисциплини, които трябва да бъде покрит. В не по-малка степен то е свързано със самостоятелната работа на индивида.

Фиг. 6 **Удовлетвореност от качеството на образованието сред младежта в България (%)***Доколко сте удовлетворени като цяло от качеството на образованието в България?*

Това важи не само за онези, които са интегрирани в системата на формалното образование, но и за всички онези, които получават някакъв тип неформално образование, които се обучават за придобиване на определена квалификация или които търсят за себе си някакви знания и се стремят да развият уменията си.

Около половината (49%) от младите хора практически не отделят време за образователна самоподготовка. Данните сочат широко разпространено недоверие на младежите в прагматичната полза от образователната квалификация за житейските им преходи.

В изследването е заложен важен индикатор за отчитане на образователната самоподготовка. Става дума за приблизителното време, което човек отделя всеки ден за дейности, свързани по някакъв начин с неговото образование или обучение.

Веднага прави впечатление, че 26,6% от респондентите изобщо не отделят никакво време за това, а за други 22% отделеното време не достига и половин час на ден.¹ Демографските профили на посочилите тези отговори подсказват притеснителни тенденции. Двете позиции („изобщо не отделям време“ и „отделям до половин час“) имат стойности съответно 15,3% и 25% във възрастовата група на 14–18-годишните, 39% и 33,4% за живеещите в селата и 39,3% при младите хора с най-нисък материален стандарт. В първия случай е представено мнението на респонденти, които в огромната си част са включени в образователната система като ученици в гимназии или професионални училища, а в другите два случая – мнението на представители на групи, които в най-голяма степен би следвало да имат полза от образователна подготовка за преодоляване на обективните ограничения на географската или социалната си среда. Комбинация от фактори може да обясни получените данни. Част от тях се отнасят до общите нагласи към системата и нейните предполагаеми дефицити.

Със сигурност въздействие има представата за ниско качество на достъпното образование или на други налични форми на обучение. Ранното отпадане от образователната система често пъти рязко прекъсва връзката на младежите с всякакви практики на образователна подготовка. От друга страна, трайно негативните икономически перспективи на домакинството и/или населеното място могат да доведат до самокапсулиране. Всичко изброено действително не предполага и не мотивира самоподготовката.

Социално-икономическите обяснения не са единствени. Макар и относително по-ниски, не са за подценяване дяловете на млади хора, които не отделят никакво или почти никакво време за самоподготовка и които произхождат от големи градове или богати семейства. Възрастовото разпределение насочва и към други проблеми. 40,2% от 25–29-годишните на свой ред съобщават, че не отделят никакво време. Вероятно тук влиза в сила разбирането, че образованието и квалификацията са свързани само с училищния чин или университетската банка, а не са дейност за целия активен живот.

Вероятно във все по-голяма степен влияние упражнява и интернет културата, възприемана ограничено като заместваща образователното усилие. Убеждението, че всички необходими знания могат да се придобият „наготово“ и се намират „на един клик разстояние“, се радва на все по-широко разпространение.

В крайна сметка стигаме до извода за относително ниска ценност на възможностите за образование. В такъв контекст образованието е нещо, което се „дава“ от някакви институции (училища, университети, други структури), но не гарантира (вж. Глава 5) професионална реализация по специалността и по тази причина прагматичният му смисъл е подложен на съмнение. Знанието или не се възприема в значителна част от случаите като ценност сама по себе си, изискваща време за усвояване и осмисляне, но и за търсене, или се разглежда изолирано от официалните институционални канали за придобиването му.

Основни изводи

- 1.** Наг половината (56%) от младите хора приемат важността на образованието, но предимно на декларативно равнище. Доминират ниско удовлетворение от качеството на българското образование и високи корупционни подозрения.
- 2.** Образователната мобилност е слабо позната и не предизвиква значителен интерес. Изглежда сякаш цялостната представа за образование е формализирана и сведена до задължителните елементи на обучителния процес.
- 3.** Около половината (49%) от младите хора практически не отделят време за образователна самоподготовка. Данните сочат широко разпространено недоверие на младежите в прагматичната полза от образователната квалификация за житейските им преходи.

5. Заетост и мобилност на младите хора

От образование към заетост

Преходите на младите хора от училище към заетост съставляват един от най-важните компоненти на обществената интеграция на младежта и дават своите отражения върху практически всички сфери на обществото и икономиката. През последните години са публикувани редица изследвания, засягащи българската ситуация. Първи впечатление фокусът върху барриерите, възпиращи пълноценната и ефективна младежка заетост. Ролята на сивата икономика, непочтеността на някои работодатели, ниското заплащане на труда формират очаквани обяснения на този феномен, но сега към тях се присъединяват ограниченията, произтичащи от икономическата структура на населявания район от страната. На тази основа е установено сериозно несъответствие между образователната квалификация на младите хора и профила на упражняваната от тях заетост (Vutsova, Arabadzhieva, 2021; Krasteva, 2023). Регионалните дисбаланси се очертават и като ключов фактор за относително високите дялове, в сравнение със средното за ЕС, на младите хора, които не се обучават и не работят (Caroleo et al., 2022).

Изследването на младежта в Югоизточна Европа през 2018 г. фиксира сходни тенденции. Шест години по-късно разполагаме с данни от новата вълна на изследването, които ни позволяват да уточним и развием направените тогава изводи.

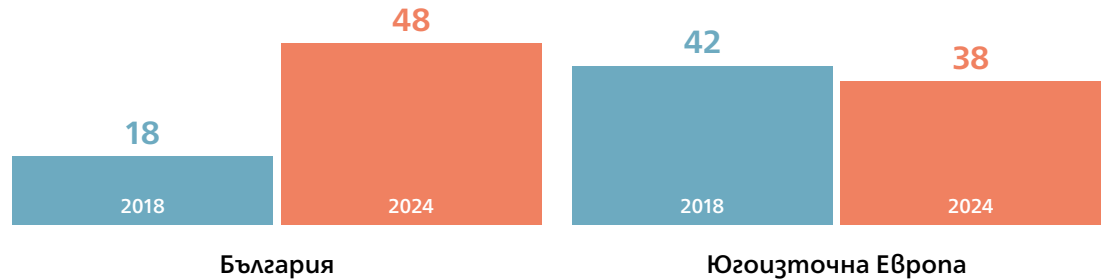
Групата на т.нар. NEETs (онези, които не работят и не се намират в процес на обучение²) през 2024 г. достига до 11,5% от генералната съвкупност на младите хора в България на възраст между 14 и 29 г. По този показател страната определено не заема водещи позиции в региона на Югоизточна Европа, където средната стойност клони към 19,6%. Стойността все пак не е за подценяване. Тя би трябвало да служи като сериозно предупреждение за съществуващи дефицити на държавната политика както по отношение на образованието, така и спрямо пазара на труда.

Ако погледнем диференциацията по тип населено място, ще забележим, че делът на NEETs в големите български градове достига 13,8%, повече от средната стойност. Изглежда парадоксално, че именно в големите градове, където възможностите за придобиване на разнообразна образователна квалификация и за намиране на разнородна работа са най-големи, младите хора извън училище и извън икономиката относително са най-много. Първоначалната хипотеза би била, че става дума за гетата с компактно население от етнически малцинства, където ранното отпадане от училище и масовата безработица са широко разпространени. Данните обаче навеждат на друго обяснение, свързано с пределно ниската образователна и трудова мотивация и цялостната социална алиенация на немалък брой млади хора.

Значително по-съществен проблем за България, а и за целия регион, е несъответствието между образование и заетост, с други думи – внушителните дялове млади хора, които работят в различна сфера от тази, за която са придобили квалификация в хода на своето обучение (Фигура 7).

Фиг. 7 Дял на младите хора, деклариращи, че не работят по специалността си (%)

Заемате ли понастоящем работна позиция в сферата на вашата професия (за която сте получили обучение/образование)?

Тенденцията за ръст при тази група е съвсем видима и дори стряскаща. Само преди 6 години България е стояла най-добре в Югоизточна Европа по този показател, докато днес не само е загубила относителното си преимущество, но и е регистрирала нарастване близо 2,5 пъти. Имаме предвид динамичните промени в българската икономика, отчитаме и сътресенията и трансформациите, настъпили като последица на кризата с КОВИД-19. Независимо от това, необходими са и други обяснения. Демографията на данните през 2024 г. представя допълнителни полета за анализ.

През последните години расте пропадта между образователна квалификация и професионална заетост на младите хора. Само за 6 години, дялът на тези, които не работят по специалността си, се е увеличил трикратно – от 18 на 48 %.

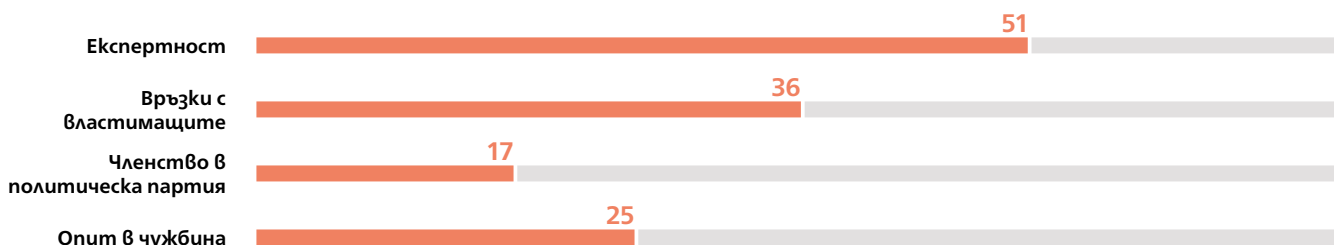
Дялът на младите хора в селата, които не работят по специалността си, достига до 66,3%. Допустимо е да заключим, че стратегиите и политиките за ускорено развитие на тези райони не дават убедителен резултат. В много случаи в селата може да се работи единствено това, което има, без значение какво образование е получил младият човек.

Продължаващото обезлюдяване на най-малките населени места е фактор, който неизбежно свива и предлагането на работа. Примерите за обратното са ограничени и са неравномерно разпределени в страната. Тревожно също така е обстоятелството, че в по-високите възрастови кохорти дяловете на младите, неработещи по своята специалност, нарастват, вместо да намаляват. Предполага се, че пред младия човек с годините се отварят повече възможности да упражнява квалификацията си, отколкото при първия досег с пазара на труда. Данните водят в противоположната посока. Неработещите по своята специалност съставляват 43% във възрастовата група 14–18 години и нарастват като дялове едновременно до 52,6% във възрастовата група 25–29 години.

Трябва да се отнесем с известна предпазливост към цифрите, защото в изследването става дума за декларативни нагласи. Респондентите на възраст до 18 години по обясними причини имат по-ограничен набор от образователни компетентности, а следователно и по-малко възможности за разминаване с упражняваната от тях професия. Вероятно за част от тях е и по-трудно да преценят в какво точно би се състояло подобно разминаване. Въпреки направените уговорки тенденцията следва да се отбележи. Би могло да се очаква също така, че респондентите с по-висок жизнен стандарт ще имат по-големи шансове да работят по специалността си в сравнение с онези с по-нисък стандарт.

Фиг. 8 Важност на факторите за намиране на работа сред младежта в България (%)

Колко важни са, според вас, следните фактори, когато млад човек си търси работа във вашата страна? Обединени отговори „важно“ и „много важно“

По-добрите финансови възможности по правило водят и до по-висок социален капитал, подлежащ на трансфериране и на пазара на труда. Разлики между двете най-крайни по отношение на материалния си стандарт групи³ действително съществуват, но те не са големи. Работят по професия, която не отговаря на квалификацията им, 48,5% от най-бедните респонденти и 43,8% от най-богатите.

Географската перспектива нюансира, но не опровергава горното наблюдение. Същият показател има стойности от 49,2% за най-изостаналия икономически Северозападен регион на България и 46,4% за най-развития Югозападен регион, в който се намира и столицата София. Отново разликата не е чувствителна.

Изглежда, че ориентацията към заетост в много случаи не изразява разбиране за кариерно развитие, прилагашо и задълбочаващо компетентностите на придобитото образование, а за по-доходоносна работа или работа, позволяваща по-бърза реализация. Като цяло, можем да открием два фактора за растящата дистанция между образование и професия: структурни ограничения на пазара на труда (които могат основно да се разглеждат през призмата на увеличаващи се регионални дисбаланси) и материални аспирации (които акцентират на краткосрочния хоризонт на по-високия доход, доколкото е постижим тук и сега).

Интересно е да се проследи и как младите хора си представят условията за намиране на работа в страната. С помощта на тези данни можем да разберем субективното значение, което респондентите приписват на различни фактори на средата. И тъй като един от тези фактори несъмнено е квалификацията, или експертизата, на кандидата за работа, можем да добием и повече информация за (де)мотивацията при търсене на заетост, отговаряща на придобитите компетентности (Фигура 8).

Търсенето на работа в много случаи е ориентирано към по-високи доходи и по-бърза реализация, не толкова към последователна кариера и професионално развитие.

Наличието на квалификация гържи първо място сред всички потенциални фактори за намиране на работа. Това несъмнено е добрата новина. Лошата е, че тенденцията за спад по този показател в сравнение със ситуацията през 2018 г. е драстична: от 87% тогава, днес малко над половината респонденти определят собствените си умения като важни или много важни в личния си преход към пазара на труда. Спад се наблюдава и по отношение на образователния и трудов опит от чужди страни. В своята цялост данните от изследването не показват, че образованието в чужбина и образованието в България се разглеждат като своеобразни алтернативи на качеството.

По-точно би било да заключим, че намалява изобщо значението на образованието като условие за добра работа. Съвсем крехка е доминацията на тезата, че човек ще бъде оценен според доказаните си с диплома умения.

Съпоставителният поглед върху целия регион на Югоизточна Европа сочи по-ниска оценка на българските млади за политическите фактори за трудова реализация в сравнение с мнозинството от връстниците им. Докато средно за региона 49,3% от младите намират за важни или много важни връзките с властимащите, а 35,3% смятат същото за членството в политическа партия, в България стойностите са чувствителни по-ниски, макар и не пренебрежими. В българския контекст и на двата фактора социално-икономическата ситуация на респондента има значение. Сред младите хора с най-нисък материален стандарт 45,4% разглеждат политическите връзки като важни или много важни (на фона на 36% средно за младежта), а 24,5% подчертават важността на партийната принадлежност (на фона на 16,7% средно за младежта).

Регионалните различия допълват социалните. В по-изостаналите региони на страната са по-склонни да приемат посредническите функции на политиката. Вероятно това може да се обясни с популярни характеристики на българския демократичен процес. В по-бедните райони и в по-малките населени места в страната често се случва местната власт, пряко или чрез разпределение на обществени поръчки, да създава заетост, но също и да се формира срастване между местните политически елити и местния бизнес. Ето защо е логично много млади хора да оценяват тази конюнктура като неизбежна среда при търсене на работа.

Фактите обаче пораждаат и по-дългосрочни възприятия. Ако разгледаме най-ниската възрастова група сред изследваната младежка съвкупност (коhortата в диапазона 14–18 г.), установяваме, че при нея положителните отговори за значението на политическите връзки и партийното членство са най-многобройни като относителни дялове и постепенно намаляват с възрастта към най-високата група (25–29-годишните).

Ясно е, че най-възрастните млади в най-висока степен са се сблъскали с пазара на труда и имат най-реалистична преценка за неговото функциониране, докато при най-младите става дума много повече за представа, отколкото за личен опит. По тази причина изследователят трябва да се отнесе с голямо внимание към очакванията на 14–18-годишните. Те са конструирани в рамките на въздействието на някаква среда (семейна, приятелска, медийна, друга) и вероятно биха рефлектирвали в по-обща нагласа към политическата система, демокрацията и бъдещето на страната.

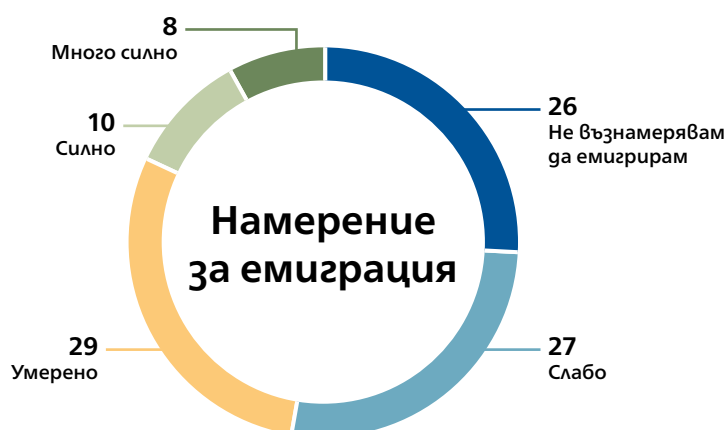
Представата за трудова реализация е свързана със спонтанност и краткосрочност, а не с дългосрочна инвестиция в собствените умения и социален капитал.

В обобщение, анализът на посочените четири фактора отвежда към онова, което изследването не разкрива – случайните събития или внезапните възможности като предпоставка за намиране на работа. Макар и твърде различни, четирите споменати фактора въплъщават фактически условия, които могат да бъдат рационално калкулирани. Би могло да се допусне, че за немалка част от представителите на днешните млади поколения в България представата за трудова реализация е филтрирана през очакване за спонтанност, а не за усвояване на натрупан социален капитал.

От България към чужбина

Още от началото на демократичните промени в България масовата емиграция към западни страни се разглежда в публичния дискурс като един от рисковете за демографското бъдеще на страната. Наблюдението, че напускат предимно млади хора и хора в активна възраст, както и най-вече високообразовани и квалифицирани, поражда допълнителни тревоги.

Фиг. 9 Намерения за емиграция сред младежта в България (%)

През последните години младежката емиграция продължава да се анализира в контекста на демографската криза (Буджева, 2020). Членството на България в ЕС през 2007 г., но преди всичко окончателното отваряне на трудовите пазари на държавите членки за български граждани през 2014 г., е фактор, който улеснява миграционните процеси, но същевременно им придава ново качество. Мотивацията остава преобладаващо икономическа, свързана с жизнения стандарт и по-високите доходи в предпочитаните за емиграция страни, но известно място заема и търсенето на повече социална и правна сигурност в страни, различни от България (Ковачева & Попиванов, 2021).

Новите възможности за мобилност, открити пред младите българи, водят до промени в самата представа за емиграцията. Тя вече не се възприема толкова като финално решение, разделящо завинаги „живота преди“ от „живота след това“, колкото като прагматичен и гъвкав избор, който може да бъде ревизиран неведнъж в бъдеще. Младите емигранти, заминаващи за други европейски страни, често пъти усилват едновременно българската и европейската си идентичности (Kovacheva & Hristozova, 2019; Glorius, 2021). Наблюдава се и ясна връзка между заетостта и миграцията.

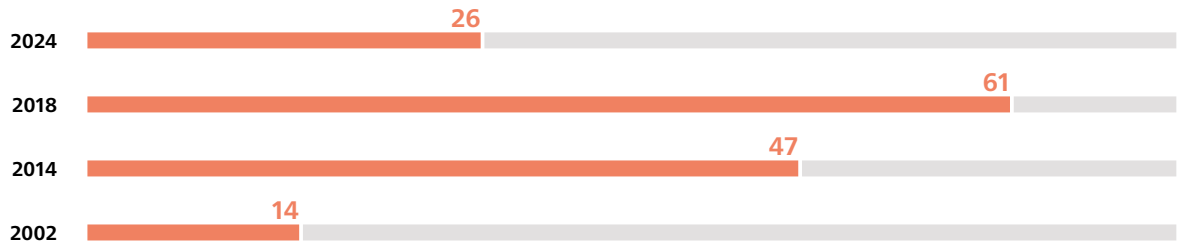
В много случаи миграцията се привижда като единствен вариант за реализация на рано отпадналите от училище и на нискоквалифицираните. Изглежда сякаш различна става структурата на миграционния поток от България, с все по-голяма тежест на нискоквалифицираните и по-бедните. Всичко това се развива на фона на общо взето намаляващо желание за емиграция сред младите хора (Митев и др., 2019; Kovacheva & Hristozova, 2022).

Настоящото проучване изважда на показ може би неочаквани резултати, измерващи се в рязък ръст на нагласите за емиграция и завръщане на високите дялове на вискоквалифицирани кандидат-мигранти. Това е онагледено в следната таблица, изразяваща в процентни стойности колко силно е желанието на респондентите да емигрират (Фиг. 9).

Съпоставителният анализ на данните от региона сочи, че най-грасичен ръст на миграционните намерения в сравнение с предходната вълна на изследването през 2018 г. се отчита в България, Румъния и Хърватия. Това са и най-новите страни членки на ЕС. Обосновано е да допуснем, че именно по-големите възможности за мобилност, с които разполагат гражданите на тези страни, насърчават тази тенденция.

Фиг. 10 Отказ от емиграция сред младежта в България (%)

Дял на „Не възнамерявам да емигрирам“ – отговори на въпроса „Колко силно е желанието ви да се преместите в друга държава за повече от шест месеца?“

Изминало е и достатъчно време след присъединяването към ЕС (в българския и румънския случаи това са над 15 години), за да отшумят първоначалните еуфорични очаквания за бързопостижимо икономическо благоденствие. В своята съвкупност двата фактора (улеснен изход навън и разочарование от бавния прогрес вътре) вероятно съдържат част от обяснението за новия емиграционен импулс. Динамиката на дяловете на онези млади хора, които не възнамеряват да напуснат родината, показва тенденция на доближаване до стойностите от времената преди европейското членство (Фигура 10).

Социално-демографските характеристики на респондентите в изследването помагат да уточним профилите и на потенциалните мигранти, и на нежелаещите да емигрират. Така например отказът от емиграция е по-чувствително представен в селата (32,2%), отколкото в големите градове (24,7%). Традицията на малките населени места навярно упражнява своето влияние.

Икономическата перспектива също играе несъмнена роля. В най-развитите региони на страната нежеланието за емиграция е най-широко застъпено явно защото младите хора от тези места виждат повече шансове за реализация в регионите, в които живеят (не планират емиграция 27,1% от респондентите в Югозападния регион и 33,7% в Южния централен). Противоположна е тенденцията в слабо развитите Северозападен и Североизточен региони, където делът на твърдо решилите да останат е забележимо по-малък (съответно 18 и 14,6%).

Прибързано обаче би било заключението, че само най-бедните са склонни да търсят реализация в чужбина. От данните личи, че желанието за напускане характеризира по-скоро младите от средната класа, онези, които поддържат определен стандарт, но са далеч от охолство, и които същевременно са в най-висока степен изложени на кризисни процеси и икономически обрати. Сред нежелаещите да емигрират са едва 20% от младите българи със средни възможности и успоредно с това – 31,6% от най-бедните и 32,3% от най-богатите. Можем да предположим, че за най-бедните процесът на емиграция изглежда твърде сложен и ресурсоемък, докато за най-богатите той не е в такава степен необходим за собственото благополучие.

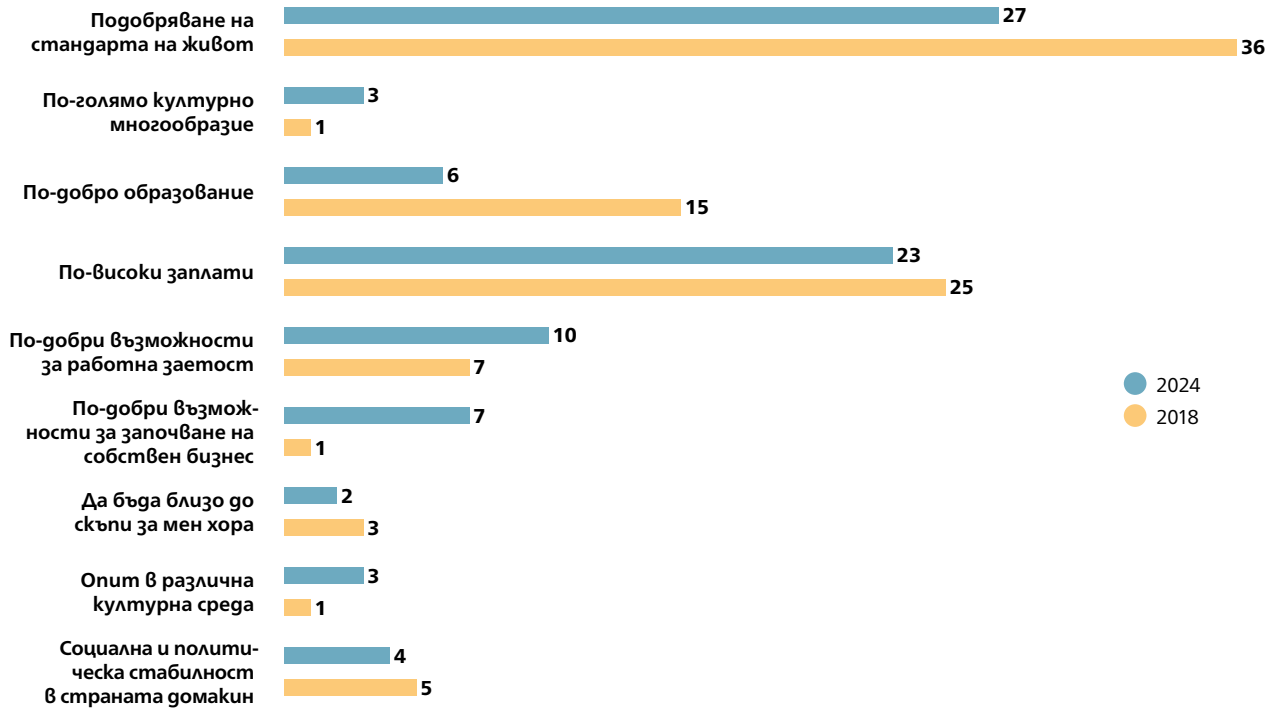
Едва 26% от младите хора не възнамеряват да емигрират. Заедно с емиграционните планове се завръща и водещата позиция на висококвалифицираните млади българи в структурата на потенциалните емигранти.

Горните разсъждения почиват на презумпцията, че за мнозинството млади българи емиграцията е икономически шанс. Данните от изследването го потвърждават (Фигура 11).

Сравнението между водещите мотивации за емиграция през 2018 и 2024 г. установява относителна стабилизация на нагласите, при отчетливо водеща позиция на икономическите стимули (стандарт на живот и доходи).

Фиг. 11 Главни причини за емиграция за младежта в България (%)

За онези, които планират да емигрират: Коя е главната причина, поради която бихте се преместили в друга държава?

Различията обаче не бива да се подценяват. В сегашното изследване индикаторите „по-добър стандарт на живот“ и „по-добро образование“ бележат спад като причини за емиграция. Компенсира ги ръстът на стойностите за „по-лесно намиране на работа“ и „по-добра възможност за стартиране на бизнес“. Тези четири флукуации имат обща основа в тенденцията към индивидуализация и повече прагматизъм в житейските преходи на младите хора в България. Не толкова общите условия на живота или образователното израстване (предполагащи дългосрочност и интеграция) определят желаната от мнозина лична перспектива, колкото непосредствените сценарии на бързо постъпване на работа, висока заплата и собствен бизнес (подчертаващи индивидуалистичната представа за успеха).

Желанието за емиграция може допълнително да се провери и квалифицира с помощта на други три въпроса от изследването, третиращи времето на напускане, проектираната продължителност на престоя в чужбина и предприетите досега действия за тази цел. Още основният въпрос – за емиграционното намерение – подсказва, че в много случаи то се възприема просто като неопределена идея.

Над 80 % от желаещите да емигрират нямат ясни планове и подготовка. Формира се прагматичен възглед за емиграцията като възможен и временен, а не единствен и постоянен път към бъдещето.

Едва 17,9 % от респондентите определят стремежа си да напуснат страната като „силен“ или „много силен“.

Успоредно на това, запитани кога смятат да осъществят своята мобилност зад граница, една значителна част от тях отговарят „след 2 до 5 години“ (20,8%) или че не могат да преценят (28,3%). Другите възможни опции получават по-малки дялове от тези двете. Липсата на конкретност излиза на преден план. Нагласите за предпочитания период на престой в чужбина може би изненадващо разкриват най-голям интерес към варианта за завръщане в България в рамките на една година (20,5%). Обратно, едва 11,8% (при средно за Югоизточна Европа 18,8%) си представят, че ще заминат завинаги.

Погледнато през призмата на демографските характеристики на планиращите емиграция, намерение да емигрират завинаги декларираат 18,3% от живеещите в селата и 6,9% от живеещите в средно големи градове, както и 28,8% от най-бедните и 6,5% от младите хора с умерено благосъстояние. Разбирането, че перспектива за по-добър живот може да има само извън България, е застъпено най-силно при най-необлагодетелстваните млади, вероятно очаквано, но има най-слабо разпространение не при най-заможните, а при групата с малко по-нисък стандарт. Идеята, че преместване завинаги в по-развита страна от България представлява естествено продължение на добрите възможности в България, характеризира в по-висока степен младите от най-заможните семейства.

Анализът на предприетите стъпки за напускане на страната ясно подсказва, че за огромното мнозинство от младите потенциални емигранти емиграцията или не изисква подготовка, или тази подготовка може да бъде отложена за някой удобен момент. Над 80% от планиращите да емигрират не са направили нищо – не са се свързали с български институции зад граница, нито с чужди университети, нито с евентуални работодатели, нито с близки и познати. Все пак прави впечатление относително най-високият дял на онези, които са направили контакти със свои роднини или приятели в чужбина (19,7%).

Това е свидетелство не само за многобройността и широкото разпространение на българската диаспора зад граница, но и за предпочитание към неформални канали за информация и ориентация.

В своята съвкупност коментираните данни демонстрират, че високото желание за емиграция сред младите българи обикновено не кореспондира с ясни планове. Предполагаемата леснота, с която може да се емигрира в друга държава членка на ЕС, отвеща към леснота и гъвкавост в решенията.

Основни изводи

- 1.** През последните години расте пропастта между образователна квалификация и професионална заетост на младите хора. Само за 6 години, дялът на тези, които не работят по специалността си, се е увеличил трикратно – от 18 на 48%.
- 2.** Търсенето на работа в много случаи е ориентирано към по-високи доходи и по-бърза реализация, не толкова към последователна кариера и професионално развитие.
- 3.** Представата за трудова реализация е свързана със спонтанност и краткосрочност, а не с дългосрочна инвестиция в собствените умения и социален капитал.
- 4.** Едва 26% от младите хора не възнамеряват да емигрират. Заедно с емиграционните планове се завръща и водещата позиция на висококвалифицираните млади българи в структурата на потенциалните емигранти.
- 5.** Над 80% от желаещите да емигрират нямат ясни планове и подготовка. Формира се прагматичен възглед за емиграцията като възможен и временен, а не единствен и постоянен път към бъдещето.

6 Семейството и плановете за него

Преминаването от обобщеното понятие за дом към свой дом е структурен маркер в изучаването на младите хора. Семейните и жилищните преходи са един от същностните проблеми на младежта. Приема се, че в Южна Европа, в това число и България, те в по-висока степен се отлагат.⁴ Това е част от по-обща тенденция на удължаване, усложняване и индивидуализиране на младежките преходи в Западния свят, която включва и нашата страна (Ковачева, 2020) и се вписва като съществена част от проблематиката на онова, което в западен контекст се нарича *emerging adulthood* или *young adulthood* (Konstam, 2007, Arnett, 2011).⁵

Междупоколенският диалог е особено важен изследователски фокус на ниво „семейство“. Семейната среда е закономерно поле на интерес в скорошни изследвания в България, заедно с въпросите на брака и раждаемостта (Колчева, 2023; Стоенчев, 2023; Илиева, Бърдаров, 2021; Кинева, 2021; Моралийска-Николова, 2020; Куков, 2020).

Настоящото изследване добавя някои свои щрихи към темите за дом, родители, семейство и деца в мисленето на младия човек.

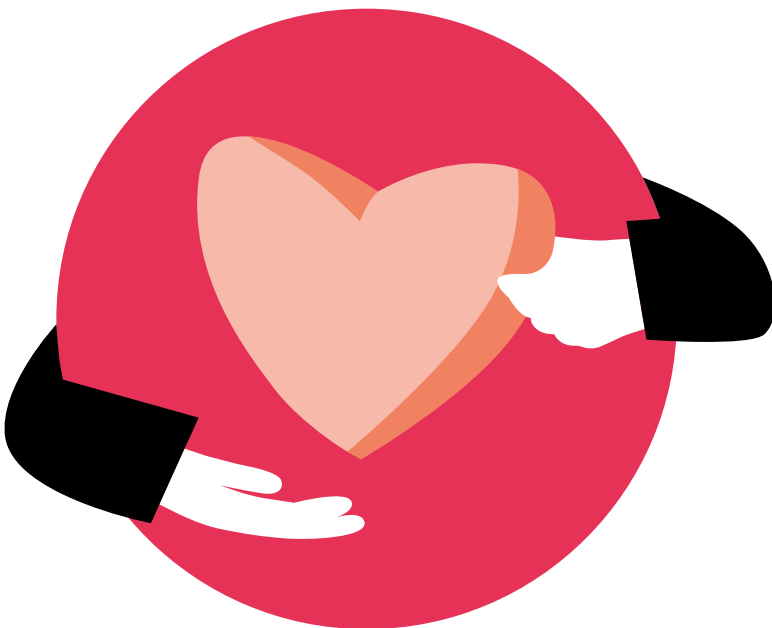
Наблюденията в това поле уточняват досегашния изследователски опит и контекстуализират българските тенденции в общата картина на Югоизточна Европа, но същевременно добиват допълнителен смисъл на фона на демографската ситуация в България, социалните неравенства, гетоицизацията и различията в развитието на регионите. Тези проблеми в своята съвкупност повлияват на жизнените шансове и възможностите за житейска мобилност.

Поколенски съвместявания в семейната среда

И към 2014 г., и към 2018 г., и сега, в проведените с подкрепата на Фондация „Фридрих Еберт“ изследвания на младите хора⁶ в България, видимо е преимущество на отговори, свидетелстващи за добро разбирателство с родителите. Сега този дял надминава 90%. Картината почти се повтаря в трите последни изследователски вълни в рамките на десетилетие, макар и с известни нюанси във вътрешната пропорция между „Разбираме се много добре“ и „Разбираме се добре, въпреки че понякога имаме различия в мненията“ – сега и преди десет години тези дялове са почти еднакви, докато през 2018 г. разбирателството изглежда по-изразено. Ситуацията у нас сега изглежда и почти идентична с общата ситуация в региона.

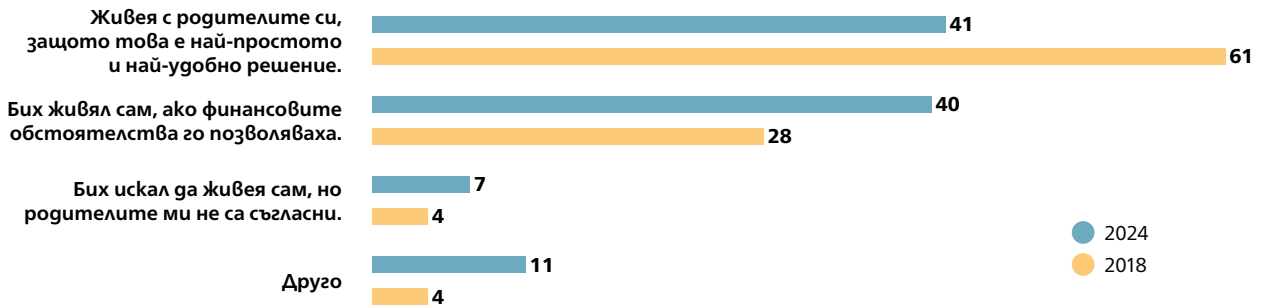
При най-младите като че ли структурата на мненията включва повече различия с родителите, но в по-горните възрастови групи тя вече проявява по-силен акцент към разбирателство, за да се уравнивесят двете опции в най-горните възрастови категории млади хора. Като че ли по-градските групи показват и повече нюанси. Вероятно селските райони доказват и по-традиционалистко отношение към родителите.

Групата на отговорилите, че живеят с майка си, баща си, баба и дядо, братя и сестри и т.н., надделява, както и в предходните години, над отговорите от типа „живея сам“, „живея с децата си“, „живея с партньор“. Най-общото сравнение с данните от 2018 г. и от 2014 г.

Фиг. 12 **Фактори за оставане в родителския дом за младежта в България (%)**

За онези, които живеят с родителите си: Кое описва най-добре вашата ситуация?

Все пак като че ли сочи известно увеличаване на тежестта на отговорите, свързани с отделяне от родители и роднини. Последното се потвърждава и от динамиката спрямо предходната вълна в дяловете, деклариращи, че са женени или живеят във форма на съжителство с партньор – с лек превес на неформалните съжителства и тогава, и сега.

Продължаващият живот с родителското семейство обикновено се обяснява с практическото удобство и финансовата неизбежност (Фигура 12).

Напускането на родителския дом често се оказва отложено в дневния ред на младите. Наред с инерцията на удобството (за 41%) ясно личи и известна финансова неизбежност на това отлагане (за други 40%).

През 2018 г., а и 2014 г., в много по-висока степен е било споменавано удобството. В обобщената картина на Югоизточна Европа съотношението в момента е такова: над 50% от живеещите с родителите изтъкват простото удобство, докато под една трета говорят за финансова принуда. Така страната ни е в известна степен в по-различна ситуация на фона на региона си и на фона на предишните години – известна прагматичност като че ли идва на мястото на инерцията.

Фактори на обвързване с другия

Религиозните вярвания се оказват маловажни в 32,4% от отговорите по отношение на факторите за съвместимост с брачния партньор. На другия полюс по петобална скала между „никак не е важно“ (1) и „много е важно“ (5) са мненията на 18,7%. Любопитно е, че в по-селските райони и по-ниските подоходни страти религията не показва предпологаемото по-високо значение, даже напротив. Преди шест години картината е изглеждала реципрочна, а преди десет години крайностите са били в равни дялове, при надмощие в скалата по-скоро на важността.

В обобщената структура на мненията в целия регион ролята на религиозната идентичност сега е по-висока, до степен на почти изравнена тежест на крайностите и пълен баланс на скалата. Така българската младеж показва намаляващо значение на религиозното – като добавка към и бездруго по-дистанцираното отношение спрямо религията в България на фона на Югоизточна Европа. Като че ли при жените все пак наблюдаваме малко по-сериозно значение на религията.

Разлика спрямо предишни вълни на изследване се забелязва и по отношение на икономическото положение. Сега и то, както по темата с религията, в по-малка степен влияе на избора на брачен партньор.

Ако се съди по отговорите: преди няколко години 7% го намират за маловажно, преди десетилетие дялът е сходен – 6%, а сега са 23,3%. При жените материалното положение е видимо по-важно при брака и това вероятно се дължи и на инерционното влияние на търсенето на сигурност. Липсва обаче ясно изразено търсене за материални ориентири при най-бедните например. Всъщност влиянието на материалното личи най-видимо при групите с най-високи доходи. Като цяло, в крайна сметка, по този показател сега България не контрастира на обобщения фон на региона.

В България родителското одобрение има по-малка тежест като фактор на фона на съседните страни. Нещо повече, ако през 2018 г. скалата е била решително отместена към важност (и постепенно стъпаловидно водеща към тежестта на тази важност), то сега е балансирана. През 2014 г. пък дялът на заявяващите сериозна важност е бил 22%, т.е. близък на сегашния. Видно е, че в последното десетилетие този критерий е претърпял динамика.

Сега сегментът на младите в затруднено положение например отдава на родителското одобрение видимо по-мощно значение в сравнение със сегмента на образованите прогресивни градски слоеве. По-горните възрастови групи очаквано negliжират този фактор в по-висока степен. И отново, повече тежест личи при жените. Селските райони и тук всъщност, оказва се, не предполагат по-традиционалистко отношение.

Затвърждава се по-ниската важност на ценностни ориентири от традиционалистки тип. Отношението към семейните ценности е централно, но по-скоро утилитарно.

Близка до тази през 2018 г., а и на тази през 2014 г., остава картината по отношение на важността на образователното ниво като фактор за привличане.

Сега 31% са в полюса „много важно“. По петобалната скала има солидни натрупвания и в 4 и 3, а натрупването в 1 – „никак не е важно“ – е 13%. С вдигането на образователното ниво закономерно се повишава и неговото декларирано значение като фактор, респ. в групата на образованите прогресивистки настроени градски млади хора дяловете на настояващи на образователното равнище са в сериозна степен изявиени. Най-ниските подоходни групи и младите в селските райони са и най-непридирчиви по отношение на образователното ниво на отсрещния човек.

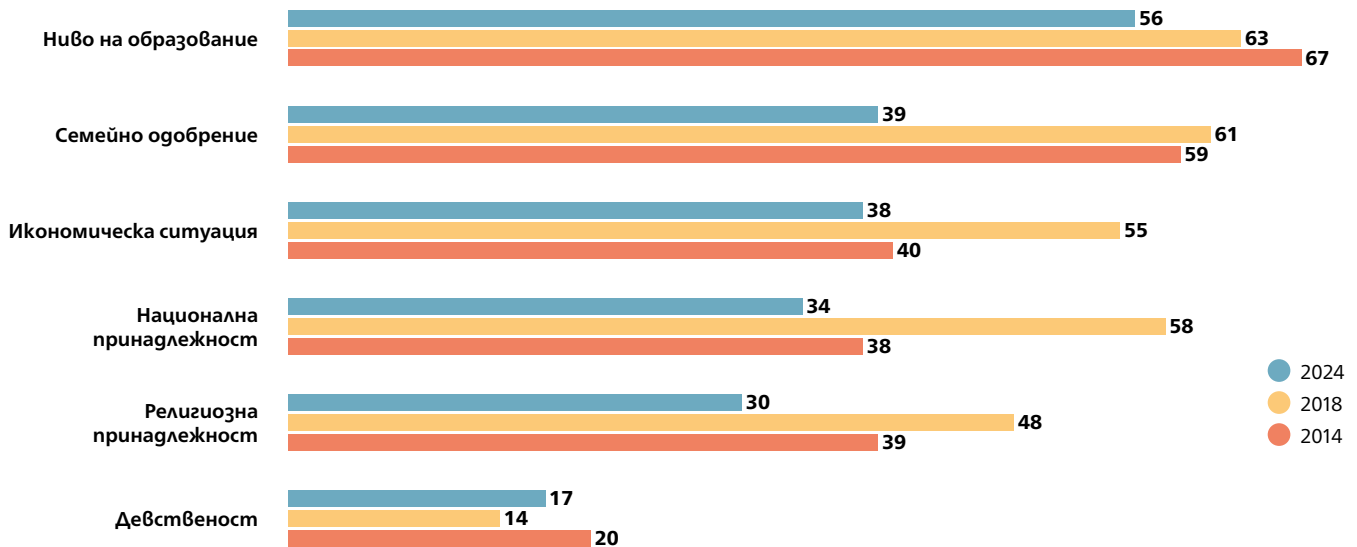
Когато става дума за девственост преди брака като фактор при избора на партньор, 45,5% попадат в крайността „никак не е важно“, докато едва 10,6% – в другата крайност. И към този момент, очаквано, девствеността преди брака се оказва фактор с маловажно значение. Това е отчетено и през 2018 г., и 2014 г., и очевидно тук може да се заключи, че става дума за трайно възприятие за анахронизъм. Подобно заключение, макар и не чак с такава твърдост, може да се направи и за общото усещане сред младите в региона като цяло. Личи, че този фактор влияе в още по-малка степен на избора на жените и в по-горните възрастови групи.

Националността като фактор за връзка у нас също е оценена осезаемо по-различно през 2018 г. Тогава за 6% тя не е никак важна, натрупванията в категориите с нарастване на важността стават все по-високи, докато накрая в категорията „много важна“ стигат 32%. Макар и не толкова изразено, но и към 2014 г. важността на фактора също натежава. Сега двата полюса са в съотношение 29,9% срещу 21,5% в полза на „никак не е важно“ срещу „много е важно“. Вижда се обаче, че преди десетилетие натрупването в самия дял „много важно“ е било 19%, т.е. практически сходно на сегашното. Тази динамика в структурата през годините е осезаема. Затова е любопитно да се види къде е България и на общия фон. Оказва се, че българските млади хора са по-скоро представителни за сумарния профил на региона си. България е далеч от крайностите. Оказва се също, че етническата принадлежност е важна най-вече в сегмента на т.нар. „задоволени минималисти“.

Фиг. 13 **Важни фактори сред младежта в България при избора на партньор (%)**

Колко важни за вас са следните фактори, когато избирате партньор?

Обединени отговори „важно“ и „много важно“

На другия полюс са образованите градски кръгове. Живеещите в селските райони отново са най-непридирчиви. Като че ли се доказва, че най-ниските доходи и селските райони показват по-ниска степен на консистентност на декларираните позиции като цяло. Възможно е допускането за маргинализация и за ефекти на гетоизация, чиито проявления можем да очакваме най-вече при ромските общности.

А ето как би изглеждала подредбата и нейното развитие в годините, ако за критерий се вземат събраните натрупвания в категориите „много важно“ и „важно“, т.е. петата и четвъртата степен в скалата (Фигура 13). Разбира се, следва да се отчитат известни разлики в контекста на задаване на въпросите.

В крайна сметка, ако се опитаме да степенуваме изредените фактори, то с най-сериозна тежест е образователното ниво, следвани от семейното одобрение и материалното ниво, после националността, след нея религията, а аутсайдер остава девствеността.

През 2024 г. кръгът от подобни индикатори е всъщност стеснен в още по-голяма степен в сравнение с тези от 2018 г. и спрямо тези през 2014 г., което прави съпоставимостта твърде условна. Настоящото изследване не търси цялостна операционализация на привличането между младите хора, а най-вече измерване на значимостта на прагматични или възпиращи условия. Емоционалните фактори в известен смисъл са изведени „пред скоби“. Трябва да направим уговорки също така, че в отговорите за образователното ниво може да се установи декларативност, а в тези за материалното положение – не-престижност, както и че формулировките невинаги съвпадат изцяло. Въпреки всичко изводът сякаш е, че религиозно-традиционалистките фактори остават на заден план за сметка на интелекта и утилитарните фактори като семейна и материална среда. Етническата принадлежност също не е без значение. И тук, както при въпроса за факторите за ненапускане на родителския дом, в крайна сметка личи известна прагматизация, без непременно тя да е меркантилна.

А колко важен тогава е самият брак? 2018 г. показва хармонично натрупване на отговорите от маловажен към много важен, респ. от 4 до 44 %. Сега като че ли категоричността намалява и средните опции събират повече натрупвания, макар и пак с „отместване“ към важност. За илюстрация негативният полюс събира 10 % от отговорите, а позитивният – 21,6 %. Днес важността на брака остава най-подчертана при най-консервативно настроената и женска част от младежкото население. Вероятно, влияние оказват и условията в някои от етническите групи, различни от българската.

Така може да се заключи намаляване на обвързващата сила на брака. Последното обаче е само привидно в противоречие с по-горните хипотези за възможно „връщане на брака“. Ситуацията кореспондира с наскоро описван в теоретичната дискусия „парадокс на брака“ (Willoughby & James, 2017). Валидна е хипотезата, че като че ли намалява не толкова ценността, колкото съдбовността на брачното решение.

Деца – гали, кога и колко

На декларативно ниво да имаш дете е много важно за 50 % от запитаните млади хора. Делът обаче не се доближава до осемдесетте процента от предходното младежко изследване. И по този критерий, закономерно, женската и по-традиционалистката част на извадката е по-отдадена.

Как конкретизираме картината? В това изследване са отчетени 13,4 %, които отговарят на критерия без деца и без представа за деца. Сред тях като че ли най-често личат по-заможни групи, млади хора от градските прослойки, които обаче не са в най-перспективните по отношение на образование, респ. реализация, слоеве. Възможно е проблемите или пък въпросите на текущото професионално израстване да съставляват приоритет за тях пред децата.

И обратно: сегментът на прогресивните образовани маси в градовете показва повече афинитет към важност на родителството – близък дори до този на консервативните жени или традиционалистите като цяло. Така в известна степен децата се оказват атрибут на крайните варианти: или най-„затворените“ (традиционни) групи, или най-„отворените“ (вече успели, респ. с открит хоризонт за родителство) групи.

Двудетният модел се очертава като автоматично предпочитание на младите хора в България. Посочват го 64 %, но е спорно доколко това ще се отрази в практиката им или тя ще потегли към вече утвърдения еднороден модел.

Допълнителният анализ на подоходното разпределение показва, че при по-нискостоящите групи се регистрират и по-ниски дялове на отхвърляне на перспективата за деца. Изследователският опит показва, че именно в тези страти се помещава и немалка част от младите роми. Нужни са, разбира се, и нарочни изследвания в това отношение.

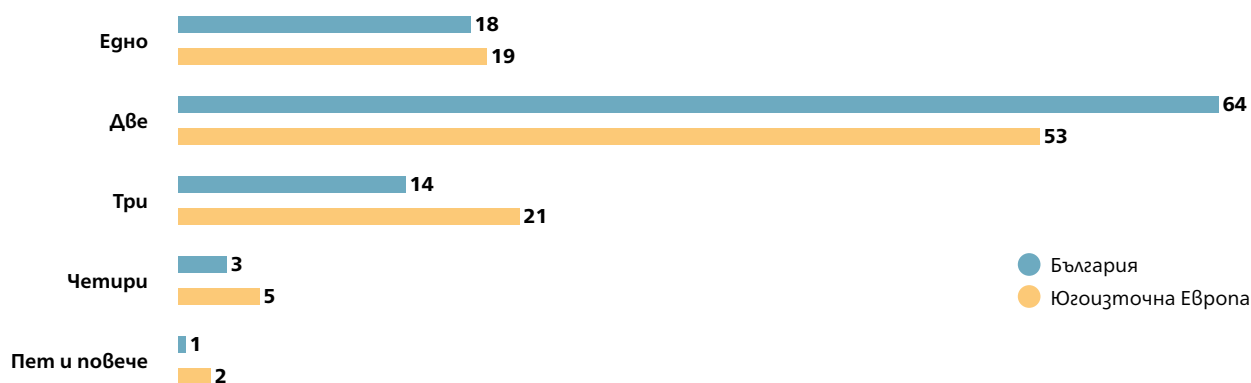
В близо две трети от случаите личи предпочитание към двудетния модел. Видимо е, че тридетният модел дори не е в сериозна степен в сферата на желаното и е като че ли съвсем леко по-застъпен единствено сред споменатите групи с по-нисък жизнен стандарт.

Фигура 14 показва най-общо ситуацията сред младите в България и обобщената картина за Югоизточна Европа. Вижда се, че страната остава с още по-изявено предпочитание към двудетна формация на фона на и беззруго изявеното в региона предпочитание.

Като най-често посочвана подходяща възраст за дете или възраст на вече родено първо дете изпъкват 26-ата и 30-ата година, и диапазонът преди 30 г. като цяло. След 30 г. дяловете осезаемо намаляват. При жените се открояват отговори около и най-вече 25, 26-годишна възраст.

Фиг. 14 Брой на планирани деца сред младежта в България (%)

Колко деца планирате да имате или си представяте, че ще имате в живота?

При мъжете отговорите са в известна степен „отместени“ в посока на по-горните интервали години, а най-видимо е натрупването при 30-годишната възраст, както и донякъде 26 г.

Данните кореспондират с подобен индикатор в Европейското социално изследване, проведено през 2018 г. Индикаторът там е свързан по-скоро с общата представа, а не с личен опит или идея, но позволява най-обща съпоставимост. Изследването показва ръст на „идеалната“ възраст при младите жени в България между 2006 и 2018 г., съответно преминаване от малко под към малко над 24-годишна възраст, а при мъжете – от 26 към над 26-годишна възраст, като се отбелязва, че „идеалната“ и реалната възраст за първо родителство закономерно се различават.

На този фон можем да допуснем още по-сериозно увеличаване на предпочитаната родителска възраст в България сега. Според Европейското социално изследване България обаче все пак остава на едно от крайните места – с най-ниски посочвани възрасти в Европа.⁸

За да опитаем допълнително да проверим последното, можем да филтрираме онези, които действително нямат деца. Така оставаме само на „идеален“ вариант. Най-сериозните натрупвания при жените се оказват в 27-годишната възраст, при мъжете – 30-годишна.

А ако се потърсят средните стойности – като възможно сравнение с Европейското социално изследване преди няколко години, те са съответно близки под 26 за жените и 27 за мъжете. Можем да очертаем хипотезата за действително отдалечаване на представата за деца при българската младеж. Като че ли и по този критерий страната все пак показва малко по-ниски възрасти на фона на общите данни за региона..

Основни изводи

1. Напускането на родителския дом често се оказва отложено в дневния ред на младите. Наред с инерцията на удобството (за 41%) ясно личи и известна финансова неизбежност на това отлагане (за други 40%).

2. Затвърждава се по-ниската важност на ценностни ориентири от традиционалистски тип. Отношението към семейните ценности е централно, но по-скоро утилитарно.

3. Двудетният модел се очертава като автоматично предпочитане на младите хора в България. Посочват го 64%, но е спорно доколко това ще се отрази в практиката им или тя ще потегли към вече утвърдения еднороден модел.

7 Базови ценности, нагласи и възприятия

Какво е важно за младите българи?

Проведеното изследване позволява да направим обзор на основните ценности и нагласи на младите хора в България, така както те се споделят на декларативно равнище, и да проследим тяхната динамика както във времето, спрямо предишни вълни на изследвания, така и в пространството, по отношение на данните от целия регион на Югоизточна Европа.

Да бъдеш независим (74 % сбор от отговорите в категориите „важно“ или „много важно“) и да поемеш отговорност за действията си (73 %) са сред най-важните ценности на младите българи. Следват желанието за деца (70 %) и реализирането на успешна кариера (68 %). Така, изглежда, младите българи клонят по-скоро към индивидуализъм (Humphrey, Vliet, 2022), свързващ се с ориентация към независимост, самоувереност, свободата да изразяваш целите си, преследване на лични цели и често поддържане на взаимоотношения тогава, когато цената не надвишава ползата (Triandis, Gelfland, 1998).

В потвърждение на горните стойности игват и значението на това да изглеждаш добре (63 %), както и да се храниш здравословно и да спортуваш (62 %). Контрастира относително по-ниската тежест на колективистичните ценности, свързани със споделени идентичности, цели и задължения в обществото. Сред важните неща за младите българи са тези, свързани с признание и самоутвърждаване в обществото, без обаче непременно това да изразява материализъм и консумеризъм. Ако например да имаш успешна кариера, се позиционира сред най-важните цели на младия българин (68 %), да бъдеш богат (52 %) или пък особено да носиш маркови дрехи (20 %) се класират значително на по-долни места в приоритетите на младежите. Също създаването на семейство (деца) – 70 % – попада в топ три по важност за младите българи, но сключването на брак (46 %) остава доста по-назад в техните приоритети (Вж. Глава 6).

Изследването през 2018 г. фиксира на пръв поглед по-различна тенденция. Регистрираните тогава нагласи говорят за повече социализация и напускане на свръхиндивидуализма, характерен за годините на прехода към демокрация и първото десетилетие на XXI в.

Тенденции към повече индивидуализъм, тревожност и затваряне в тясното обкръжение характеризират ценностните ориентации на младите българи през последните години. Водещо място добиват защитата на правата (24 %) и сигурността (20 %).

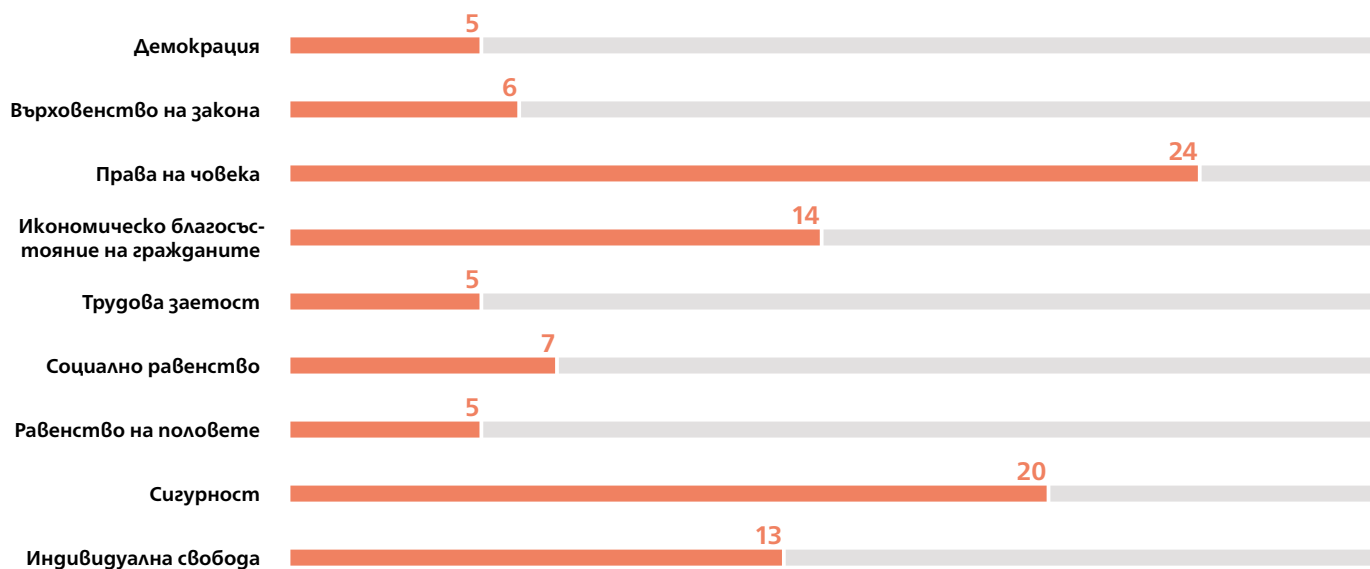
Както тогава, така и сега независимостта, личната отговорност за постъпките, кариерното развитие и децата съхраняват водещи позиции сред ценностните ориентации на младите българи. Социалността има роля, но продължава да засяга по-скоро най-близкия кръг на респондентите. Общественото признание също е важно, но не във връзка със създаването на общности и преследването на общи каузи, а по отношение на себеутвърждаването на индивида като успешен сред групата.

Фиг. 15 Важни ценности сред младежта в България (%)

Кои (от изброените по-долу) са най-важните ценности лично за вас?

Дялове на посочените на първо място

За това говорят регистрираните и през 2018 г., и сега нагласи, свързани с ниска степен на важност на ценности като това да си активен в политиката (23%) или да участваш в граждански инициативи или дейности (30%). Въпросните ценности не само се класират ниско, но заемат и последни места в подредбата на анкетираните младежи.

Ценностите на младите

Помолени да посочат от предварително зададен списък само три най-важни за тях ценности, свързани с демокрацията, младите българи определят най-често на първо място по важност човешките права, следвани от сигурността и свободното предприемачество. Тези нагласи търпят забележима промяна сред изследваната съвкупност през последните години. През 2018 г. свободата категорично заема първо място в класацията на ценностите сред младите българи, следват печалбата и демокрацията. Още четири години по-рано (през 2014 г.) класацията на първи избор изглежда така: свобода, демокрация, пазарна икономика.

Близо две десетилетия сравнителни данни показват, че свободата обаче винаги е била в топ 3 на ценностите за младежите в страната. Сега индивидуалните свободи изпадат на четвърто място (Фиг. 15).

Отговорите на младите българи са повлияни от обществения и политически контекст в страната и региона през последните години. Свободата, демокрацията, пазарната икономика и печалбата, доминиращи доскоро като ценности сред младите, говорят за идеалите, изповядвани от тях, стремежите, страховете и до известна степен дефицитите, с които са се сблъскали. Без да са отпаднали от ценностната скала на младежите в България, тези приоритети отстъпват на желанието за сигурност и защитата на човешките права като водещи ценности. Темите представляват ключова част не само от националния, но и от европейския обществен дневен ред и разкриват (освен интересна трансформация) все по-явна синхронизация на нагласите на българските млади с тези на връстниците им от други държави членки на ЕС. Поне на декларативно равнище българската младеж във все по-голяма степен е ценностно интегрирана при младите поколения на Европа.

Отместването на ценностите от свобода и печалба към защита на правата и сигурност подсказва дълбока промяна на обществената среда и нови нужди, които тя провокира. Тези нужди отговарят на стремежите, страховете и дефицитите, изпитвани от младите хора през последните години. Пандемията от КОВИД-19, икономическа нестабилност, политически сътресения в страната и в рамките на ЕС, военни конфликти определят условията, в които новото поколение съзрява. Годините на пандемията например упражняват значително влияние върху възприятията на младите за ценности, демокрация, гражданска активност (Петкова, 2022).

Колективните и донякъде по-абстрактни ценности минават на втори план, без да изчезват. Демокрацията е първа ценност за 5 % от младежите.

Регистрираните стойности на показателите за двете водещи ценности „човешки права“ и „сигурност“ разкриват потенциал за разделение и напрежение между различните социално-демографски групи в младежката съвкупност. Високообразованите градски младежи, тези с по-добри доходи и по-благоприятни житейски условия ценят сигурността в много по-малка степен. В тяхната лична класация предприемачеството, индивидуалните свободи и защитата на правата окупират челни места. Много по-голямо ударение на сигурността поставят тези с по-ниско образование, по-консервативните общности и младежите от по-малките населени места.

Приемливо и неприемливо

Въпросът за мястото на определени дискуссионни практики в съзнанието на младите българи заслужава специално внимание (Фиг. 16). Избягване на данъци и даване/приемане на подкуп изглеждат в най-малка степен приемливи в очите на младежите.

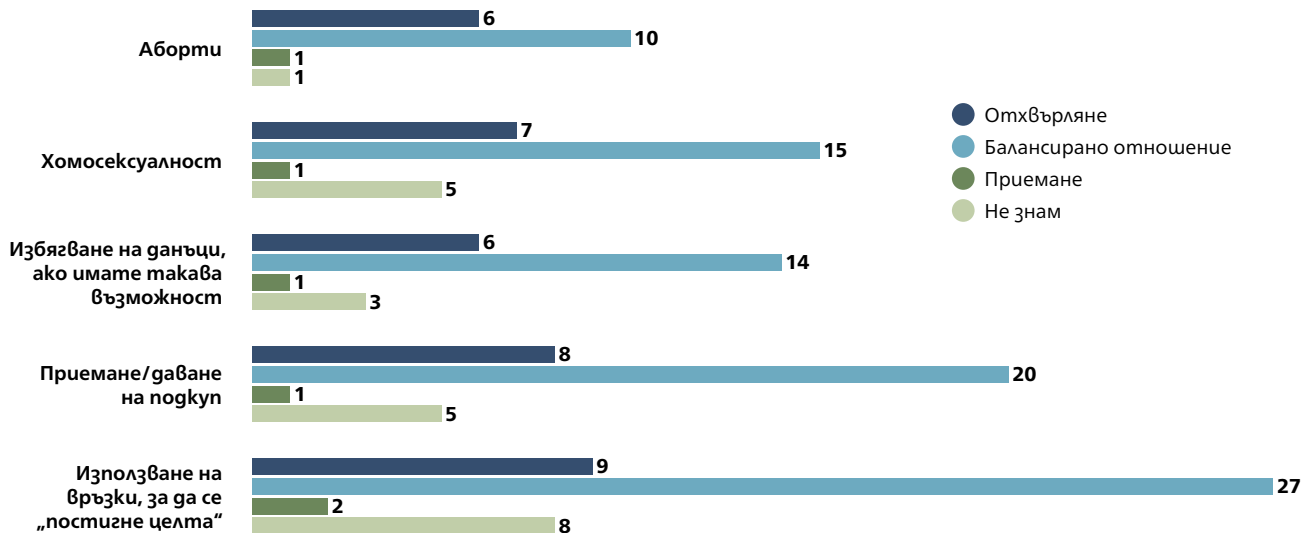
Тези индикатори показват стабилни равнища на отрицателно отношение през годините въпреки известна тенденция към повече толерантност. Двете практики през 2018 г. са отхвърлени от около две трети от запитаните тогава младежи. Около една десета са били склонни да ги приемат. Промяната днес увеличава „сивата“ зона между приемливо и неприемливо и дава индикации за процес на отместване на ценности, които поне на декларативно ниво имат ясни очертания през последното десетилетие. Не бива обаче да се забравя, че и в двата случая става дума за криминални действия, попадащи под ударите на закона. Ето защо изследването мери не само реалните нагласи на новите поколения в България към тях, но и степенята на неприестижност, с която те се ползват в средата на респондентите.

Нарастващият индивидуализъм сред младите усилва толерантността към поведението на другите, независимо дали това поведение се оценява положително или отрицателно.

По-висока толерантност в текущата вълна на изследване се отчита и по отношение на други две често предизвикващи полемика в обществото практики. Хомосексуалността например често провокира социални напрежения, видими и в младежките общности. В последните години темата се утвърждава в българския дневен ред през европейския дебат, и макар разделението по въпроса да не е ново за националния дебат, придобива допълнителна актуалност с възхода на консервативни партии и идеологии и популяризирането на дебата за правата на малцинства с различна сексуална ориентация в противовес на „традиционните“ ценности. Доминиращо отрицателно отношение към хомосексуалността се отчита и сега, както и през 2018 г. и 2014 г. При предшните вълни на изследването обаче отхвърлянето е по-категорично и характеризира близо една втора от младежите. Сега делът на отхвърлящите е намалял за сметка на по-балансираните и положителните позиции.

Фиг. 16 Приемливи практики сред младежта в България (%)

Смятате ли, че следните практики/нагласи са приемливи винаги, никога или някъде по средата?

Отношението към абортите също, макар и минимално, се е отместило към по-голяма толерантност. Темата няма такава актуалност за националния дебат, както в някои европейски държави и САЩ, а българските млади по-скоро приемат абортите, но не и с крайни положителни нагласи. Сега на практика еднакви дялове приемат, отхвърлят или са някъде по средата в отношението си към аборта. Разбира се, отговорите варират в различните сегменти сред групата на младежите, а нагласите зависят най-вече от фактори като политически убеждения, образование и религиозност.

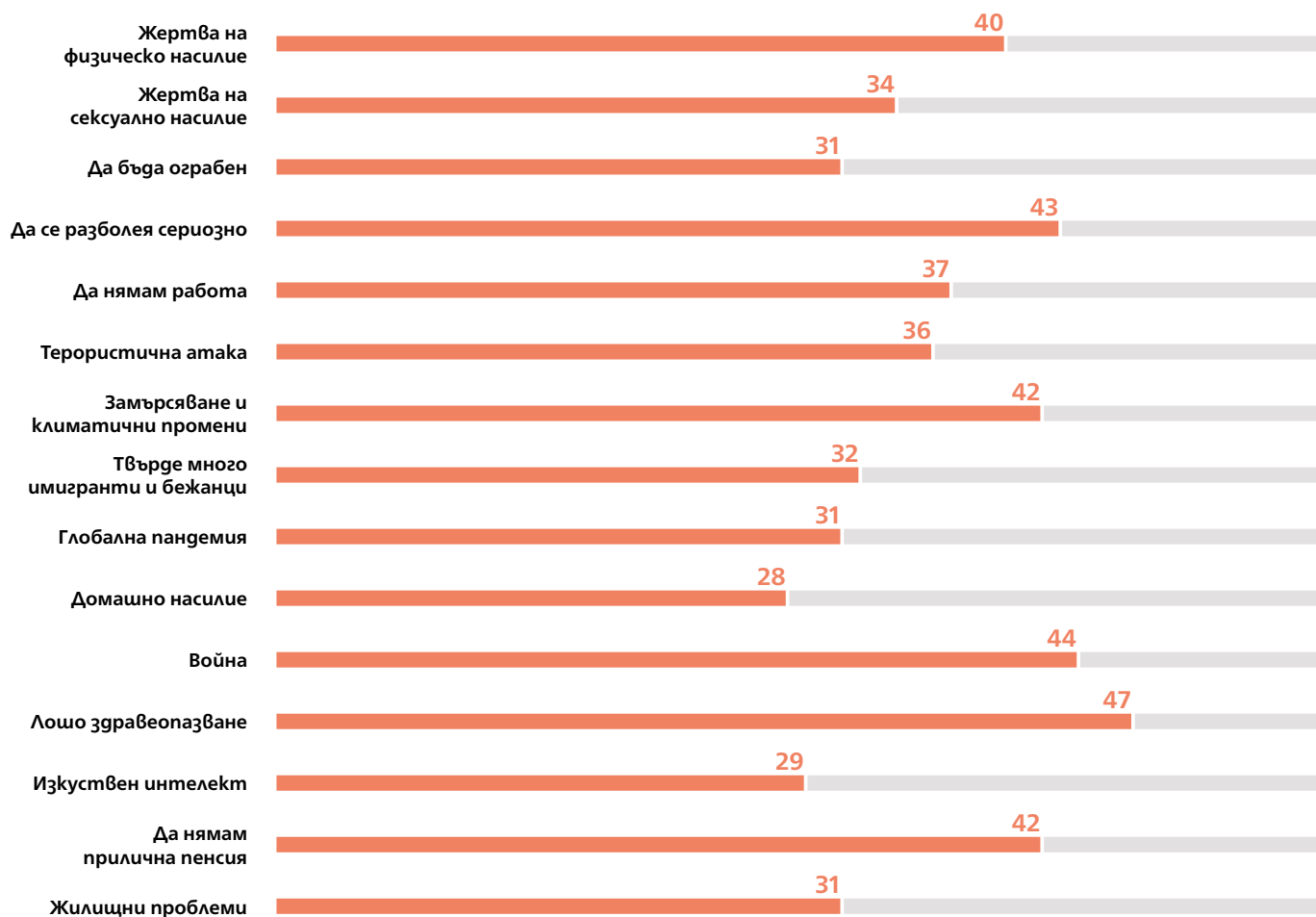
Интерес предизвиква темата с използването на „връзки“ за постигане на различни цели в живота. През 2018 г. малко повече от младите българи са били склонни да приемат използването на „връзки“ – както за намиране на работа, така и за достъп до услуги.⁹ Разликата в дела на отхвърлящи и приемащи тогава е минимална, но от гледна точка на резултатите през 2024 г. промяната в нагласите е значителна. 10 пункта повече е делът на младите, които отхвърлят подобни практики сега. Вероятно тенденциите към индивидуализация и себеутвърждаване упорядочават въздействие и по този показател.

Страхове и тревоги

Страховете се свързани най-вече с личното здраве и благополучие. Проблеми, отнасящи се до общността, също будят тревога, но „Аз“-ът най-често е в центъра на притесненията. Основните тревоги на младежите у нас могат да бъдат условно групирани в следните категории: социални страхове – свързани със социалната система, социалните неравенства, здравеопазването; военни страхове – породени от рисковете от потенциални въоръжени конфликти; екологични страхове – провокирани от климатичните промени. По-назад минават тревоги, произтичащи от опасностите за човек да стане жертва на насилие и тероризъм, опасенията от мигрантите, рисковете от безработицата. Притеснения около новите технологии, и най-вече възхода на изкуствения интелект, сякаш все още не стигнали до дневния ред за българските младежи (Фиг. 17).

Фиг. 17 **Страхове и тревоги сред младежта в България (%)**

*В каква степен изпитвате страх или тревога по отношение на следните неща?
Дял на отговорите „много“*

В най-голяма степен младите българи се тревожат от лошото състояние на системата на здравеопазване у нас. Навярно по тази причина страхът от разболяване, макар и не съвсем очакван в младежка възраст, е посочван на трето място по честота сред изследваните. Ефект върху тези нагласи, разбира се, оказва и кризата с КОВИД-19 през 2020–2022 г., която обостри важноста на съществуващи проблеми в системата на здравеопазването и засили тревожността в обществото.

Друг елемент на социалната система също повдига сериозни притеснения сред младите – „недостатъчна пенсия“. Подобна тревога отново буди учудване, когато става дума за младежко изследване. Страхът обаче навярно не е свързан толкова с представи за далечното бъдеще, колкото с притеснения, концентрирани в непосредственото настояще. Бедност, социални неравенства, несигурност на работното място, политическа нестабилност и колеблива социална политика поражда очаквания за по-голяма уязвимост в годините, когато доходите ще зависят от социалната система, а не от личните усилия.

Страхът от война, от друга страна, закономерно се явява вторият по честота на посочване. Инвазията на Русия в Украйна през последните две години и широкоразпространените дискусии за възможна ескалация няма как да заобиколят младежкото съзнание дори когато то не е силно ангажирано с политически теми. През 2018 г. например по-малко от 20 на сто от всички запитани младежи са посочили, че възможността от военен конфликт много ги безпокои.

Темата със замърсяването на околната среда и климатичните промени запазва стабилно присъствие в тревогите на младите у нас, с тенденция към нарастване. Сравнителни изследвания показват, че този страх е типично „младежки“ и се засилва сред по-ниските възрастови групи (Петкова, 2023). През 2018 г. екологичните тревоги събират около 35 на сто от отговорите „тревожа се много“.

В структурата на страховете на младите хора водещи места заемат екзистенциалните страхи, свързани със здравето (за 47%), живота (за 44%) и бъдещето (за 42%). Тревожността расте при по-активните, по-заможните, по-прогресивните и по-образованите групи младежи.

Прави впечатление, че възприятията за страховете не са равномерно разпределени в различните групи на младежката съвкупност. Най-значими статистически са различията в отговорите по признака „пол“. страховете при жените са много по-ясно изразени по почти всички въпроси, особено свързаните с насилието или социалните теми. 43% от жените и 26% от мъжете декларират, че „се страхуват много“ да не станат жертва на физическо насилие. Съотношението за същия отговор е 51% от жените и 37% от мъжете на въпроса за страха от сериозно заболяване; 43% от жените и 32% от мъжете за липсата на работа; 50% от жените и 39% от мъжете за опасността от война.

Към изключенията могат да се причислят притесненията от изменения на климата и от бежанци, където дяловете на мъже и жени са сходни.

Динамиката от последните години променя почти изцяло картината на страховете на младежите в страната. Младото поколение през 2018 г. се страхува най-вече от социална несправедливост, корупция и бедност. Младите днес са притеснени за здравето си (болест; здравна система), живота си (война) и бъдещето си (климат; пенсия). Отчитаме същевременно, на фона на предишни вълни на изследването, сравнително ниските нива на тази тревожност. Нито един показател не събира над половината от отговорите „тревожи ме много“.

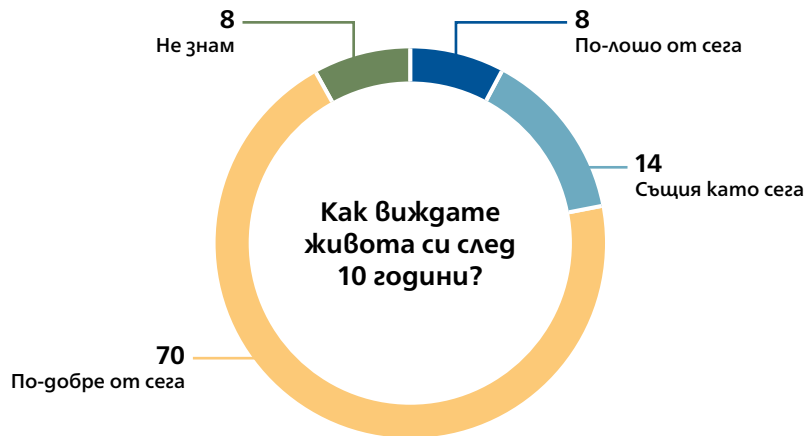
Бъдещето

Младите българи имат по-скоро оптимистичен поглед към бъдещето. Оптимизмът се запазва през последните години, навярно като характерна черта на младостта и въпреки новите тревоги и сътресения, оказали ефект върху ценностната система и нагласите на младите българи. Песимизмът все пак е нараснал – от 4% на 8% за периода 2018–2024 г. Младите мъже сега са малко по-оптимистични. Живеещите в големите градове, по-ниско образованите, групата на 19–24-годишните също изпъкват с малко повече оптимизъм (Фиг. 18).

В очакванията за бъдещето 70% са оптимисти за себе си и едва 29% за обществото. Личният оптимизъм категорично надделява над колективния.

За респондентите обаче бъдещето на страната най-често е нарисувано в по-черни краски. 36% смятат, че като цяло то ще е по-лошо от сега, една четвърт не очакват промяна, а 29% имат позитивен поглед.

Фиг. 18 Оптимизъм сред младежта в България (%)

Нагласите до голяма степен дават оценка за текущото развитие на страната и изразяват отношение към политическите институции и решения и цялостното качество на живот. Позитивните нагласи за развитието на българското общество като цяло са по-ниски и при предишната вълна на изследване (47% тогава смятат, че ще се подобри; 11% очакват влошаване). Разликата в отговорите сега обаче изглежда значителна, а фактът, че песимистите надвишават оптимистите, е показателен за цялостното влияние на последните години върху формиращото се ново поколение млади българи. Усещането за перманентна обществена, икономическа и политическа криза, кулминирало в социални и здравни сътресения, високи нива на инфлация, безкрайна спирала от предсрочни избори, неизбежно редуцира положителните очаквания.

Основни изводи

1. Тенденции към повече индивидуализъм, тревожност и затваряне в тясното обкръжение характеризират ценностните ориентации на младите българи през последните години. Водещо място добиват защитата на правата (24%) и сигурността (20%).

2. Колективните и донякъде по-абстрактни ценности минават на втори план, без да изчезват. Демокрацията е първа ценност за 5% от младежите.

3. Нарастващият индивидуализъм сред младите усилва толерантността към поведението на другите, независимо дали това поведение се оценява положително или отрицателно.

4. В структурата на страховете на младите хора водещи места заемат екзистенциалните стракове, свързани със здравето (за 47%), живота (за 44%) и бъдещето (за 42%). Тревожността расте при по-активните, по-заможните, по-прогресивните и по-образованите групи младежи.

5. В очакванията за бъдещето 70% са оптимисти за себе си и едва 29% за обществото. Личният оптимизъм категорично надделява над колективния.

8 ■ Политически нагласи и участие на младите хора

В тази глава предмет на анализ са няколко направления, свързани със сумарната представа на българската младеж за политиката – идейно-политическите схващания, общата нагласа и интерес към политическия процес, готовността за включване в различни форми на политическо участие и отношението към демократичното управление. Ниските нива на политическа ангажираност на младите хора в България са се превърнали в традиционна констатация на изследователите, с уговорката, че българският случай е сред най-слабо изучените в региона (Kiisel et al., 2015; Ilić & Markov, 2024). На политическо равнище съществува тенденция на доближаване на младите хора към процеса на вземане на решения чрез разнообразни институционални механизми (Весquet et al., 2019; Еленкова, 2023). Като цяло обаче се приема, че отношението на българските младежи към политиката е белязано от ниско доверие към факторите извън непосредствената семейно-приятелска среда, леко нарастващо в групите с по-висок социален и образователен статус, и растяща подкрепа за авторитарни практики (Kovacheva & Kabaivanov, 2016; Stoykova, 2021; Krzywosz-Rynkiewicz & Kennedy, 2022).

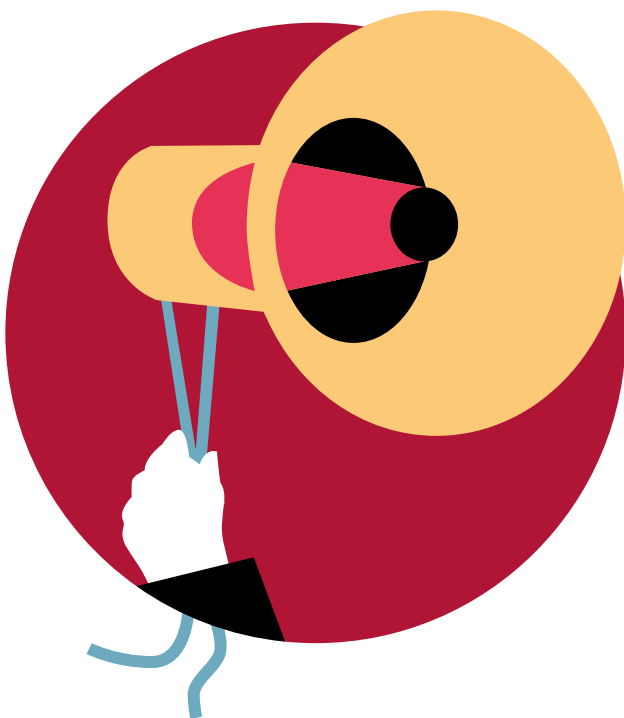
Общи нагласи и интерес към политиката

Интересуват ли се младите от политика? От изследването излиза, че съотношението между интересуващи се (повече или по-малко) и неинтересуващи се е приблизително 1:2. Данните сякаш свидетелстват за сериозен ръст на общия интерес към политиката в сравнение с предходната вълна на изследване през 2018 г., когато относителният дял на положителните отговори е бил едва 7% (Фигура 19).

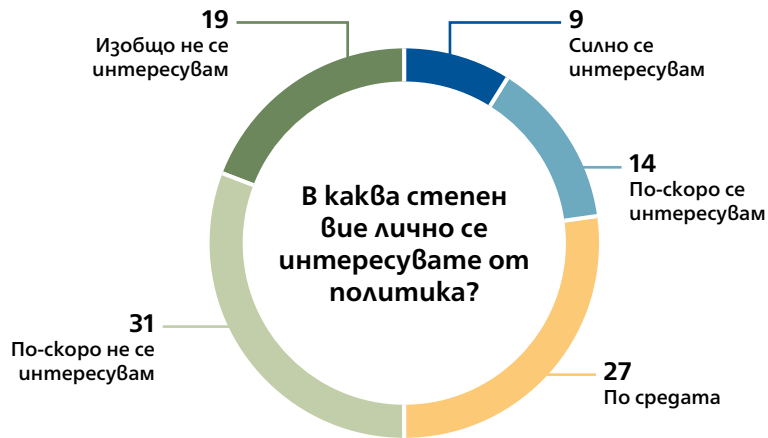
Интересът към политиката предполага някаква информираност за политическите процеси. Това е видимо и от изследването. Голяма част от младите хора оценяват своето собствено знание като значително, що се касае до политически въпроси. 11% поставят максимална оценка „знам много за политиката“, а други 20% се самооценяват на степеня под максималната.

В българското общество присъства осезаемо очакване за „активни млади хора“ и „политически ангажирано младо поколение“. То често доминира в публичния дискурс, но не кореспондира напълно с реалностите и по-скоро се явява пожелателно. Можем да положим тази декларация в призмата на оценката доколко добре са представени интересите на младите хора в националната политика.

Цифрите са категорични. Значително мнозинство от над 70% са на мнение, че в българската политика интересите на младите хора са представени слабо или изобщо не са представени. На обратното мнение сумарно („много добре“ или „в известна степен“) са едва 11 на сто (един от девет младежа). Нещо повече, в проучването са изключени тези, които заявяват, че младежкия интерес е репрезентиран по добър начин (те съставляват едва 2% от отговорилите респонденти).

Фиг. 19 Общ интерес към политиката сред младежта в България (%)

Критичният ракурс към актуалната политическа ситуация няма как да подмине факта, че през последните няколко години наблюдаваме и осезаемо „подмладяване“ на националния политически елит в личностен и партиен план, и то в различните сектори на политическото пространство. Въпреки това данните от изследването обрисуват по-скоро негативна оценка на политическото представителство към днешна дата.

Интересът на младите хора към политиката е нараснал от 7% на 21% за 6 години. Трайно обаче е убеждението, че политическата система е отчуждена от проблемите на младите хора.

Сегментацията на респондентите позволява да заключим, че повече положителни отговори (в посока на това, че интересите на младите са представени в политиката) срещаме сред младите мъже между 19 и 24 години, които са жители на градовете и които често имат по-високо образование. Същевременно, спрямо същите сегменти, обратното мнение за непредставеност поддържат в по-голяма степен младите жени, отново предимно живеещи в градове.

Като цяло, картината е по-скоро критична, съответства напълно на общия контекст на Югоизточна Европа и поставя въпросителен знак върху отношенията между представлявани и представители.¹⁰ Може би не толкова изненадващо на фона на гореописаните тенденции отчитаема немалка част от младите хора, които декларират готовност за заемане на пост, предполагащ боравене с власт. На въпроса „Склонни ли сте да поемете политически пост?“ цели 30% от респондентите отговарят положително. Интересен е разрезът на данните. По-голяма готовност за влизане в управлението заявяват мъжете (особено живеещите в градска среда) в сравнение с жените (обезпокоителна разлика, която обаче може да бъде обяснена и през все още силни патерналистски стереотипи у нас), както и най-младите сред младите (между 14 и 18 години). Видима е положителната динамика спрямо предходната вълна от 2018 г., когато тази готовност обхваща двойно по-малко респонденти, едва 15%.¹¹

Донякъде данните, поне на декларативно ниво, могат да се четат и като готовност за „вземане на нещата в собствените ръце“, но в същото време те не кореспондират с поредица от индикатори, свързани с доверието в институциите, както и готовността за политическо участие.

Възможна е хипотезата, че не политическите постове са станали по-привлекателни за младите, а съзнанието за отговорност при влизане в политиката е намаляло.

Идеологическо самоопределение

Идеологическата самоидентификация на младите българи е важна тема, конкретизираща интереса им към политиката и оценката за представителство на възрастовата им група. Въпросът за самоопределение на респондентите по десетстепенна скала, където 1 означава „крайно ляво“, а 10 – „крайно дясно“, произвежда следните разпределения. Като крайно леви се самоопределят 4% от младежите, а умерено леви – 11 на сто. В десния спектър отговорите са по-популярни – умерено десни са 18 на сто, а крайно десни – 6%. Центристите, на база самооценка, са цели 41%, а не е малък и дялът на тези, които не посочват отговор на въпроса – 21%. Изследователският опит всъщност ни позволява да предположим, че често пъти центристкото самоопределение разкрива не осъзната позиция, а липса на отношение.

Какво ни казва това? На първо място, можем да заключим че българската младеж по отношение на своето идеологическо самоопределение е „изместена“ леко в дясната част на спектъра.¹² Изводът е валиден както по отношение на по-умерената опозиция между леви и десни, така и по отношение на крайните фракции – и в двата случая преобладават определящите се като „десни“ младежи. България не прави изключение от дясната доминация в региона на Югоизточна Европа. Съотношението между лява и дясна самоидентификации в страната се доближава до стойностите в други две държави членки на ЕС – Хърватия и Словения.

Струва си да се възгледаме в тези резултати от две призми: 1) кои са повече леви и кои са повече десни; 2) как тази самоидентификация се е развила във времето (на базата на предходните вълни на изследване).

Направената сегментация позволява да заключим, че лявата идеология е по-често припозната от жените, които са по-често семейни, с високо образование или пък живеещите в градска среда, споделящи често по-прогресивни виждания (сегментите на „консервативните млади жени“ и на „образованите млади прогресисти“). Докато десният спектър се изпълва по-често от тийнейджъри, с по-ниско образование и в по-трудно финансово положение, младите мъже между 19 и 24 г., живеещи в градовете. Социално-икономическите показатели не са водещи за формирането на политически възгледи.

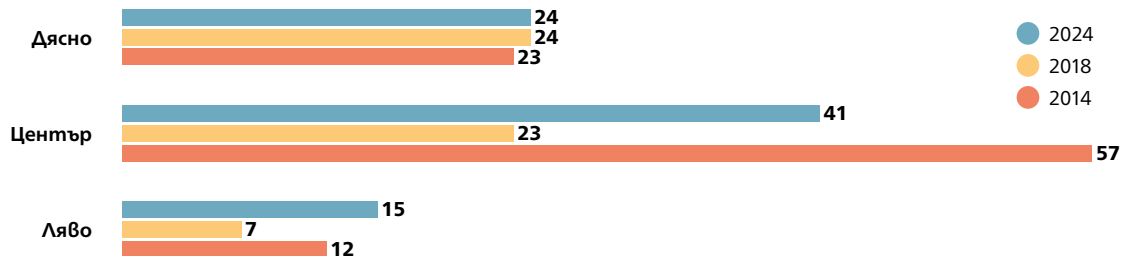
България се вписва в характерната за региона доминация на дясната политическа самоидентификация: 24% от младите хора са десни, а 15% леви. Обясненията са по-скоро културни, отколкото социално-икономически.

Във Фигура 20 е илюстрирана динамиката за последните десет години, които са обхванати от трите периодични вълни на изследването.¹³ Като цяло, повече млади хора се самоопределят в левия идеологически спектър, но наблюдаваме и ръст при центристите. Всичко това се случва за сметка на непосочилите отговор (през 2018 г. почти всеки втори млад човек отказва да се самоопредели). Наблюдаваме и стабилно и последователно присъствие в десния спектър без съществена промяна за последното десетилетие.

Освен декларацията за идеологическо самоопределение изследването апробира няколко твърдения, свързани с държавното управление, и общи политически въпроси, които също имат своя идеен заряд в спектъра „ляво-дясно“.

Фиг. 20 Идеологически убеждения – самоидентификация сред младежта в България (%)

Как бихте позиционирали себе си в скалата „ляво-дясно“?

Видно от резултатите е, че преобладаваща част от българската младеж (57%) вярва, че разликата в доходите между бедните и богатите следва да се намали; по-балансиран са мненията по отношение на увеличението на държавната собственост в икономическите процеси (35% са съгласни, докато други 30% изразяват несъгласие), но най-категорични са по отношение на твърдението, че общото благосъстояние следва да е прерогатив на правителството (съгласие от 64% или всеки дъвама от трима запитани). Натрупванията на отговори сякаш подсказват тенденция към по-скоро ляво политическо мислене у респондентите. При липса на достатъчни ясни идеологически и партийни ориентири за ляво и дясно обаче, вероятно е нормално отношението по конкретни политически твърдения да се разминава със субективната самоидентификация. Лявото и дясното се явяват по-скоро маркери на култура и социализация, а не толкова на консистентна политическа ориентация.

Отношение към институциите

Пряко свързана с готовността за включване в политическия процес е нагласата към институциите, които съставляват държавното управление, и обществените отношения като цяло. Не е изненада, че доверието към трите власти е около критичния минимум, и тази тенденция е дългосрочна, извън конюнктурните причини, свързани с дадено правителство. Низходящ тренд наблюдаваме и в общото отношение към международни организации и съюзи като ЕС и НАТО.

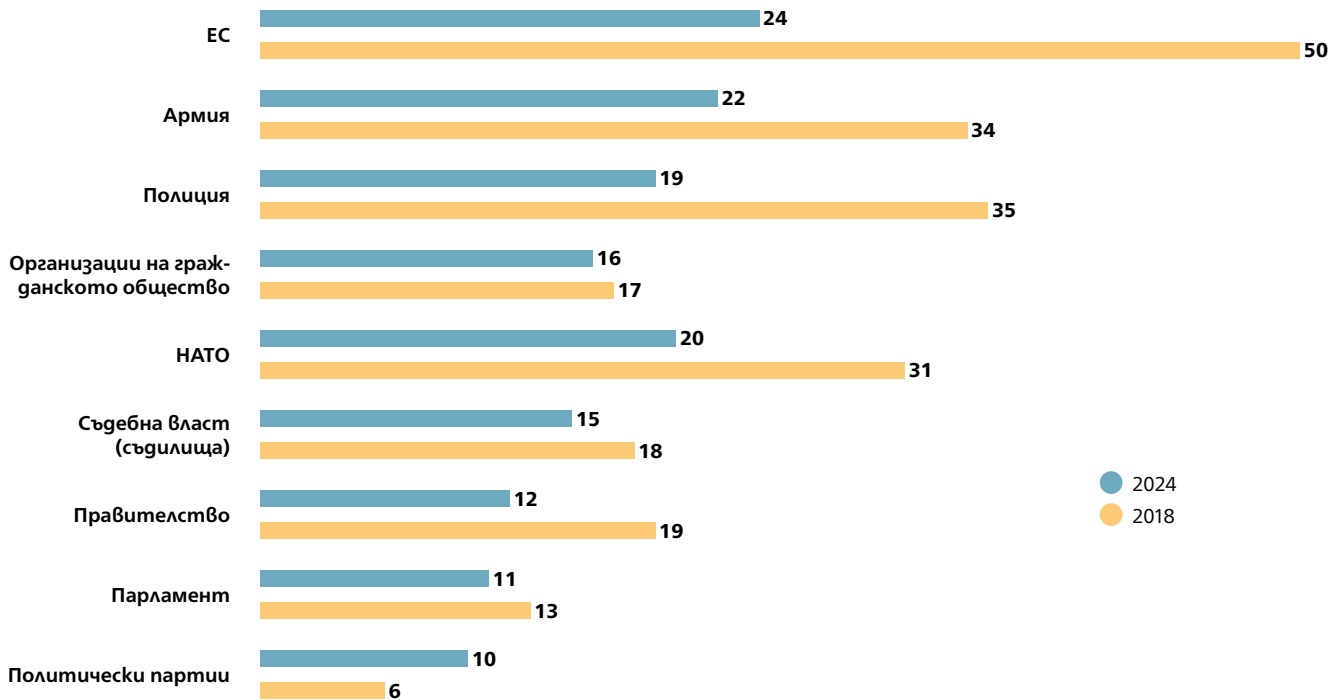
Данните от сегашната вълна на младежкото изследване напълно потвърждават описаната по-горе тенденция. Видимо от Фигура 21 е, че преобладаваща част от институциите инкасират по-ниски дялове на доверие в сравнение с предходната вълна през 2018 г., но дори донякъде и в сравнение с общите нагласи в обществото.¹⁴

Усещането за обща несигурност и политическа криза задълбочава спада на доверието към основните институции.

Българската младеж запазва негативните си нагласи спрямо традиционно критично приеманите национални институции почти без промяна. Това важи с пълна сила за трите власти – парламент, правителство и съдебна власт, и за политическите партии. Армията и полицията, които преди 6 години акумулираха повече доверие и пораждаха хипотези за ориентация на част от младите към „реда“ и „твърдата ръка“, днес осезаемо отстъпват назад. Структурите на гражданското общество стабилизират нивата си на доверие, но както и преди те са най-високи в относително ограничени „елитарни“ групи от младежката съвкупност (20% от младите с висше образование, 21% от най-богатите, 19% от „образованите градски прогресисти“). Най-забележим е срифтът в доверието към международните структури, от които България е част – по отношение на ЕС за шест години спадът е двоен, а доверието в НАТО отличава едва всеки пети млад човек.

Фиг. 21 Доверие в институциите сред младежта в България (%)

В каква степен като цяло имате доверие в долуизброените структури?
Обединени отговори „напълно“ и „до голяма степен“

Други институции, които не са включени в графиката, но си струва да се отбележат – медиите и синдикалните организации у нас също се ползват с доста слабо доверие сред българската младеж – респективно с 12% и 10% по същата обединена скала от отговори.

Кризата на доверието в институциите не е нов феномен, включително и при младите хора. Ясната тенденция надолу обаче изисква допълнителни обяснения.

Трябва да се вземе предвид нарастващият общ скептицизъм на българската младеж към средата на живот. Експанзиращите в младежкото съзнание индивидуалистични нагласи отчуждават от колективните институционални решения и практики. Оценките за лошо функциониране на социалните системи неизбежно се пренасят под формата на недоверие към институциите, призовава да изграждат и развиват тези системи.

Политическите кризи у нас и военните конфликти около нас логично ерозират усещането за стабилност и предвидимост.

Същественят спад на доверието в ЕС до нива от 24% се дължи поне отчасти на накърнения образ на Съюза като източник на решения за българските проблеми.

Ето защо несигурността се превръща в централен фактор, обясняващ спада на доверие в институциите, произвеждащи сигурност – от международните като НАТО до националните като армия и полиция. И не на последно място, видно е, че през последните години ЕС променя образа си в очите на българската младеж.

Ако през 2014 и 2018 г. регистрирахме един почти идеален образ на ЕС, който е източник на решения за голяма част от проблемите на българското общество, то сега самият ЕС като че ли е източник на проблеми.

Би било пресилено, ако относително невисоките нива на доверие се отъждествят с евроскептични настроения. Става дума не толкова за осъзната критична позиция спрямо ЕС, колкото за слизане на ЕС от по-ранния му пиедестал в очите на младите хора. Пътят към евроскептицизъм е отворен, но не и извървян. Не бива да забравяме, че въпреки всичко доверието на българските младежи към ЕС надвишава двукратно доверието към националното правителство. По-високо доверие към ЕС, отколкото към националното правителство, наблюдаваме и във всички обхванати от изследването страни в региона, без изключение. Накрая трябва да добавим, че немалките дялове отговори „Имам доверие в известна степен“, които изключихме от нашия анализ, представляват резерв за обръщане на тенденцията и за възвръщане на по-сериозното доверие от миналото.

Отношение към демокрацията и нейните ценности

Ако отношението към демократичните институции е беязано от недоверие, по-широкият въпрос засяга отношението на младите към демократичната система.

В апробирани поредица от твърдения намираме отговор на това какви тенденции и доминиращи представи битуват сред младите българи. За целите на анализа тук петстепенната скала е сведена до три опции – съгласие, неутралност, несъгласие, а резултатите са, както следва:

Горните данни разкриват определени противоречия в мисленето за демокрацията. От една страна виждаме преобладаващото мнение „демокрацията е добра, докато гарантира икономическа сигурност“, както и че като цяло „демокрацията е добра форма на управление“, но същевременно „силният лидер“ е нужен именно за да отхвърли демократичните институции като парламент и демократичните процедури като избори.

Притеснително висок е дялът на съгласните с твърдението, че „диктатурата е по-добра форма на управление“ при определени обстоятелства – все пак това е отговор на всеки пети запитан млад човек. Същевременно всеки четвърти би пожертвал граждански свободи в името на висок жизнен стандарт. Във времена на избухнали близо до България войни си струва да обърнем внимание на тежестта на положителни отговори относно ограничаването на свободи в името на сигурността и заплахата от тероризъм. Предпочитанието към сигурност за сметка на свобода въпреки е класически избор в кризисни условия. Индикации, че той съответства на ценностните ориентации на част от младите хора в България, установяваме и в това изследване. Демокрацията не се нарежда сред водещите ценности, посочени от респондентите (вж. Глава 7).

Можем да допуснем, че българската младеж на декларативно ниво припознава демокрацията като оптимална форма на управление, но при конкретни условия и достатъчно „основателна“ причина този идеал може да бъде заобиколен.

Политическото участие

Практиките, свързани с участие на младите хора в обществено-политическите процеси, дават възможност за разкриване на досегашния опит на българските младежи, но и потенциала за бъдеща мобилизация през добни примери.

Фиг. 22 **Отношение към демокрацията и нейните ценности сред младежта в България (%)**

	Съгласие	Неутрално мнение	Несъгласие
Младите хора трябва да имат повече възможности да се изявяват в политиката.	50	26	16
Демокрацията е най-добрата възможна система на управление само, когато може да гарантира икономическа сигурност на хората.	40	26	23
Трябва да имаме силен лидер, който не се съобразява с парламент или избори.	39	24	27
Като цяло, демокрацията е добра форма на управление.	37	30	22
Демокрацията винаги и при всички обстоятелства е за предпочитане пред всяка друга форма на управление.	36	29	24
Понякога гражданските свободи трябва да бъдат ограничавани, за да се защитят по-добре гражданите от тероризъм или други заплахи.	32	33	25
Бих пожертвал някои граждански свободи, за да си осигуря по-висок стандарт на живот.	26	29	34
При определени обстоятелства диктатурата е по-добра форма на управление от демокрацията.	19	27	42

Фиг. 23 **Политическа активност сред младежта в България (%)**

	Да, правил съм го	Все още не съм, но бих	Не
Участвали сте в дейности на доброволческа или граждански организации.	27	27	45
Погнисували сте списък с политически искания/ Подкрепили сте онлайн петиция.	26	20	52
Спрели сте да купувате неща по политически или екологични причини.	21	26	52
Участвали сте в демонстрация.	18	22	59
Участвали сте в политически дейности онлайн/в социалните мрежи.	14	22	63
Работили сте в политическа партия или политическа група.	9	19	72

Видимо от таблицата долу е, че към момента на проучването мнозинството от респондентите не се припознават като дейтели на нито една от апробираните практики. Регистрираните дялове говорят за оскъден опит. Вероятно той е и още по-оскъден заради предполагаемата престижност на положителните отговори.

Интерес представлява потенциалът за бъдеща мобилизация, заложен в отговорите „не съм участвал в нещо такова, но при дадени условия бих го направил“. Поне на декларативно ниво включването в доброволческа или гражданска организация и бойкотът на стоки по политически и екологични причини изглеждат най-примамливи.

Като че ли изпъкват практики, които не изискват висока степен на организация и запазват индивидуалната свобода на поведението на отделния участник. Дистанцията от конвенционални форми на политическо участие може да изразява дезинтересираност, в противовес на декларациите за интерес към политиката, но и по-цялостно неприемане на установените, и вероятно компрометирани за мнозина, канали за включване.

На този фон не е изненада делът от едва 7% от запитаните, който заявява, че членува в синдикат. Според направената сегментация това много по-често са мъже, предимно градско население, във възрастовия диапазон 19–24 години.

Налице е потенциал за включване на младите хора по-скоро в индивидуални и неорганизиранни форми на политическа активност, отколкото в установените конвенционални канали за участие.

Въпреки всичко, ако се направи бегло сравнение с предходната вълна от 2018 г., за значителна част от изследваните практики наблюдаваме ръст в придобития опит, докато декларацията за бъдещо участие се запазва на стабилни нива. Пасивността в политическата сфера, както и по-рано, доминира.

Добра новина сякаш е уговорката за бъдещи намерения за участие, но няма данни, сочещи към еднозначна тенденция на реполитизация.

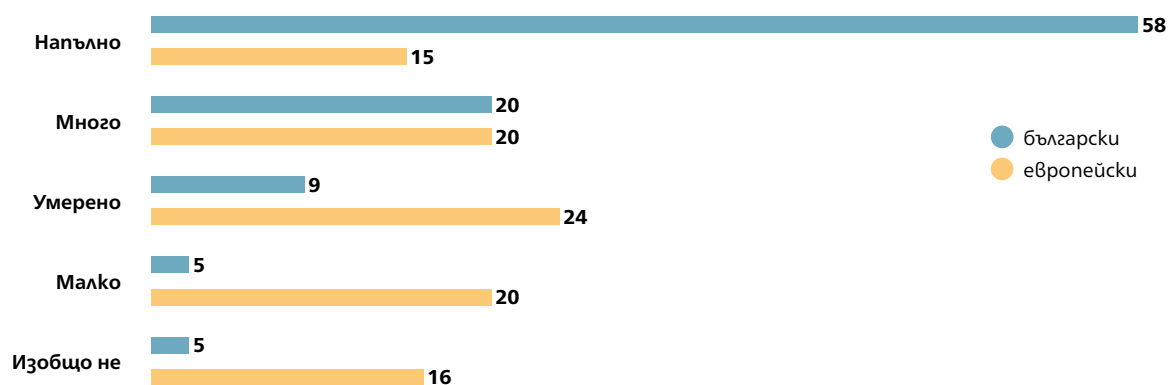
Национализъм срещу европейска идентичност

Стряскащо висок процент от българските младежи са на мнение, че България следва да напусне ЕС. Това е отговор, посочен от всеки трети запитан. Все пак мнозинството от 51% отговарят отрицателно. Социологическият профил на евроексптиците обхваща младите българи с по-ниско образование, с по-ниски доходи, притеснени за своето бъдеще (често повече от своите връстници), националистически настроени. Същевременно забелязваме, че в по-голяма степен привърженици на ЕС са жените, с по-високо образование и живеещите в градовете, както и възрастовата група от 19 до 24 години. Намираме косвено потвърждение на тезата, че уязвимото социално-икономическо положение на респондентите води до разочарование от ЕС като източник на решения.

В немалко случаи българската идентичност се мисли в противовес на европейската, а не като нейна основа.

Фиг. 24 **Национална спрямо европейска идентичност сред младежта в България (%)**

В каква степен виждате себе си като българин и европейец?

Българската младеж мисли себе си много повече през българска идентичност, отколкото през европейска. 78% от всички запитани отговарят, че виждат себе си изцяло или в голяма степен като българи, докато делът на посочилите европейска идентичност е 34%. Друг важен момент в тази връзка – 35% от младежта изобщо или в малка степен мисли за себе си като за европейци. Тук е редно да се отбележи, че въпросите не принуждават респондента да избира между националното и европейското и допускат двете идентичности да се мислят заедно, без да противоречат една на друга. Именно поради тази причина цитираните данни са обезпокоителни, защото говорят за „отваряне на ножицата“ между националноцентричното и европоцентричното себевъзприятие.

Допълнителен лакмус за засилващата се вълна на национално доминирана представа за себе си, като контрапункт на европейската, откриваме в големите дялове на съгласие със следните твърдения:

- Хората, които не са българи, но живеещи в България, трябва да приемат обичаите и ценностите на България. – общо съгласие с твърдението изразяват 39%;
- Най-добре е, ако България е населена само с истински българи. – изцяло или почти съгласни са общо 32%;
- Истинският българин е просто човек, който има българска кръв. – съгласие срещаме при 32%.

Въпреки че част от цитираните твърдения не събира одобрението на мнозинството запитани, то значителният дял на съгласие подсказва за оформена силна националистическа и дори враждебна към „небългарите“ представа за света. 17 години след пълноправното членство в ЕС наблюдаваме сериозни групи сред новите „европейски“ поколения на страната, които изповядват концепция за затваряне в себе си.

Идеята за нация, прозираща от апробираните твърдения, е откровено етническа (българската принадлежност се определя от българската „кръв“), натиivistка (българската държава е ексклузивна територия на българите) и традиционалистка (не спазването на законите, а спазването на традициите изгражда националния ред). Както и в много други случаи, подобни схващания съжителстват с декларативна подкрепа за демокрацията.

Основни изводи

1. Интересът на младите хора към политиката е нараснал от 7% на 21% за 6 години. Трайно обаче е убеждението, че политическата система е отчуждена от проблемите на младите хора.

2. България се вписва в характерната за региона доминация на дясната политическа самоидентификация: 24% от младите хора са десни, а 15% леви. Обясненията са по-скоро културни, отколкото социално-икономически.

3. Усещането за обща несигурност и политическа криза задълбочава спада на доверието към основните институции.

4. Същественният спад на доверието в ЕС до нива от 24% се дължи поне отчасти на накърнения образ на Съюза като източник на решения за българските проблеми.

5. Налице е потенциал за включване на младите хора по-скоро в индивидуални и неорганизиранни форми на политическа активност, отколкото в установените конвенционални канали за участие.

6. В немалко случаи българската идентичност се мисли в противовес на европейската, а не като нейна основа.

9. Специфични теми и проблеми пред българската младеж

В настоящата вълна на изследването са застъпени въпроси, които по мнението на изследователския екип имат важно значение за дневния ред на българското общество и българските млади хора. Тази глава представя анализа на отговорите на респондентите, разпределен по теми.

Отношение към бежанците

Темата, засягаща бежанците, винаги, а особено в последните години, вълнува изключително много. Не са рядкост случаите, в които бежанците биват възприемани като заплаха, което до голяма степен се потвърждава и от резултатите, които ни дава проведеното проучване. Сравнително близки са дяловете на хората, които смятат, че България не трябва да приема бежанци поради рискове за сигурността (30,5%) и поради икономически ограничения (29,8%). Ясно личи, че сред най-младите респонденти на възраст от 14 до 18 години водеща за негативното отношение към приема на бежанци е сигурността.

Докато за респондентите в по-късна младежка възраст причината по-скоро се корени във финансовите възможности, за което прозира и по-скоро ниска оценка за стандарта на живот в страната. Едва 18,2% са на мнение, че България трябва да приема бежанци, защото те са хора в нужда и трябва да им помогнем. Жените (20,7%) в по-голяма степен са склонни да подкрепят това твърдение от мъжете (15,8%). На фона на останалите данни сравнително малък дял (9,2%) от младежите са на мнение, че приемането на бежанци ще допринесе за икономическото развитие на България. Оказва се, най-съгласни са и най-младите (12,4%), което до голяма степен се дължи на факта, че са малко по-отдалечени от пазара на труда в този етап от житейския си път и не разпознават „внасянето“ на работна ръка като проблем. В обратна посока влияе по-лошото позициониране на трудовия пазар, респективно по-лошите икономически възможности, произтичащи нерядко и от по-ниската степен на образование. Така респондентите с по-ниско образование се открояват като най-малко позитивно настроени, че приемът на бежанци ще подпомогне икономиката на страната.

В мнозинството си българските младежи (61%) по-скоро са отрицателно настроени към приема на бежанци. Чувството за съпричастност съществува, но често е поставено под материални или други уговорки.

Данните от изследването сочат, че емпатията към търсещите закрила е най-силно изразена, когато е представена в абстрактни термини и се отнася до неопределеното „всички“ (41,8% посочват, че „всички хора, които бягат в резултат на конфликт и бедствия“, трябва да бъдат приети в България), и намалява при всяка конкретизация на произхода на бежанците.

Фиг. 25 **Нагласи сред младежта в България относно приемането на бежанци (%)**

Когато става дума за бежанци, кое от следните твърдения представя най-добре вашето мнение?

20,1% одобряват приемането на бягащи от войната между Русия и Украйна, а 12,1% са за приемането на бежанци в резултат на конфликти и бедствия в Близкия Изток и Северна Африка. В тези отговори вероятно културната и религиозната близост оказва своето влияние. Интересно е да се проследи как респондентите, обединили се около твърдението, че е редно страната да приема всички, които търсят нов дом вследствие на конфликти и бедствия, се разпределят по въпроса за приема на бежанци в страната. При 29,1% се регистрира припокриване между „България трябва да приема бежанци, защото те са хора в нужда и трябва да им помогнем“ и „Всички хора, бягащи в резултат на конфликти и бедствия“. Сходен дял от 29,2% от посочилите, че е редно всички хора, бягащи от неблагоприятни природни и други фактори, да се приемат, смятат, че страната ни по-скоро не разполага в достатъчна степен с ресурси, за да си позволи да приема бежанци. Така и тук проличава несигурността на младежите и липсата на усещане за икономическа и финансова стабилност. Желание за помощ има, но е поставено под материални уговорки.

Възрастта и правото на гласуване

Разширяване на политическото представителство или задълбочаване на кризата му? Тезата за намаляване на възрастовата граница на активното изборително право от 18 на 16 години не среща ентузиазма на младежката съвкупност. Според 48,6% от участниците в проучването това ще увеличи дела на неориентираните избиратели. Приблизително същите дялове (47,2%) пък са мнение, че по-ниската възраст ще е предпоставка за злоупотреби с вота на младите хора и партиите и политиците ще могат по-лесно да манипулират най-младите избиратели.

Налице е скептицизъм към собственото поколение. За голяма част от младите по-ниска възраст за гласуване значи повече неориентиран и манипулиран избиратели.

В отговорите може ясно да се усети скептицизъм от една страна, а от друга прозира дистанцираност от политическия процес.

Все пак 35,8% от най-младите респонденти, попадащи в групата на 14–18-годишните, най-силно вярват, че намаляването на възрастовата бариера ще повлияе така, че повече млади хора да гласуват, респективно повече млади хора ще се интересуват от политическия живот в страната. Консервативните млади жени (30%) и образованите градски прогресисти (29,5%) в най-голяма степен са съгласни, че намаляването на възрастовата граница всъщност ще увеличи младежката избирателна активност.

Новото модерно – работа от вкъщи

В последните години и особено след пандемията от КОВИД-19 все повече хора работят от вкъщи, когато естеството на трудовете им дейност го позволява. Оказва се, че не е малък дялът на младежите в страната (47,4%), които при подобно предложение биха приели да започнат работа от вкъщи. Аргументът им е свързан с възможността да управляват графика си и условията на работа. 20,4% също биха приели, като изборът им е пряко свързан с бъдещото развитие на пазара на труда. Те очакват, че високкоквалифицираната работна ръка ще упражнява задълженията си от дома.

Работата от вкъщи се възприема по-скоро позитивно (сред 68% от младите) поради асоциациите с по-високкоквалифициран и запламен труд.

И при двете опции ясно се очертава разликата между респондентите, за които се очаква, че вече работят, и тези, за които започването на работа предстои. При едните, на възраст между 25 и 29 години, прозира опитът, който имат, и за тях свободата в графика и условията на работа са водещи.

За по-младите респонденти, особено тези, навлизащи сега на пазара на труда, от по-голямо значение се оказва връзката на работата от вкъщи с по-високо квалифицирания труд. Така най-младите свързват работата от дома с по-високи доходи и по-добър стандарт на живот. Само 9,9% биха отказали работа от вкъщи, защото тя би ограничила личните и професионалните им контакти. Респондентите от сегмента „разнородна градска младеж“, изглежда, в най-голяма степен са на мнение, че ако работят от вкъщи, ще нарушат баланса между личното и професионалното.

Младежите и изкуственият интелект

С бързи темпове изкуственият интелект става все по-актуална тема в съвременния свят и в България. В допълнение на това именно младите поколения са тези, които живо се интересуват от новите технологии и възможностите, които им предоставят те, независимо дали става дума за развлечение, учене или работа.

Изкуственият интелект очаквано е по-скоро приветстван от младите поколения, но без ентузиазъм.

В отношението си към развитието на изкуствения интелект младите отново насочват отговорите си към по-умерени и средни позиции. 28,5% предпочитат да позиционират мнението някъде по средата между крайностите на оптимизма и песимизма. Най-вероятно в по-голямата си част виждат безброй възможности, но в крайна сметка развитието на изкуствения интелект води след себе си и усещане за несигурност и доза притеснение от новото и непознатото.

В известна степен това се потвърждава и от близките дялове в двете опции, противостоящи си от двете страни на отношението към развитието на изкуствения интелект. 18,3% са изцяло отрицателно настроени, докато с изцяло положително отношение са 17,9%. Това общо разпределение е донякъде, на пръв поглед, изненадващо, имайки предвид, че младежите са силно обвързани с технологиите и виртуалността, в която живеят и прекарват голяма част от времето си.

Генерално обаче изкуственият интелект се приема с положителна нагласа в два основни случая. Единият е при най-младите до 18-годишна възраст, където промяната навярно изглежда най-интересна и вълнуваща. Приеман е добре и там, където вече носи със себе си позитиви за начина на живот и работа – при респондентите с по-високо образование, чието всекидневие най-вероятно до голяма степен се улеснява от предимствата на изкуствения интелект.

Климатични промени

Климатичната катастрофа се очертава като един от най-сериозните проблеми пред младото поколение. Притесненията от замърсяването и климатичните промени заемат едно от водещите места сред страховете на респондентите.

На този фон изследването се опитва да провери какво е доминиращото разбиране на младите българи по отношение на основните причини за климатичните промени.

Младите хора се притесняват от климатичните промени, но са предпазливи в оценките си за техните причини.

В въпросът се вписва в популярното разделение между хората, които оспорват реалността на климатичните промени или смятат, че те не са предизвикани от човешка дейност, и привържениците на научния консенсус, че промяната в климата и повишаването на средната земна температура са продукт на индустриализацията, глобалния капитализъм и човешкото поведение.

Водещо схващане сред българската младеж е, че човекът е основната причина за климатичните промени – точно половината (50%) са на мнение, че в основата стои „предимно“ или „изцяло“ човешка дейност. Стъпвайки на предварително подготвената сегментация, може да се обобщи, че по-често такова мнение изразяват по-образованите градски младежи, по-често жените, както и младите мъже, живеещи в по-малки населени, често селски райони.

На обратното мнение са значително по-малък дял българи – сумарно това са 9%, според които климатичните промени са изцяло или основно следствие на природни феномени и процеси, без дейността на нашата цивилизация да е оказала някакво влияние върху наблюдаваните промени. Интересно е, че това мнение е по-често изразявано от млади мъже между 19 и 24 г., предимно живеещи в града. Съотношението между едната и другата група младежи е 5:1.

Не е за подценяване делът на респондентите, които приемат едновременно и равно въздействие на човешка дейност и природни феномени (28%). Пренебрежим обаче е делът на убедените, че климатични промени не съществуват (2%). В този смисъл, климатичните скептици са категорично малцинство сред българската младеж. Въпреки това, нужно е да обърнем внимание на междинните дялове и техния обем, на ориентацията към средни и балансирани позиции, на недоверието в категоричните оценки, вероятно породени от други сфери на младежкия жизнен и социален опит.

Игри на късмета и хазарт

Темата за хазартните игри, известни и като „игри на късмета“ или „игри на щастието“, присъства през последните години по-скоро периферно в българската публичност. Въпреки опити за законови ограничения на тези практики в България и на предупреждения от световни организации за вредата от хазарта върху младите поколения, наблюдава се бум от казина и платформи за онлайн залаганя.

Изследването показва, че малцина са респондентите, които нямат редовно играещи хазарт познати. Макар и статистически малка, социално значима е групата на младежите, чийто приятелски кръг като цяло редовно играе хазарт (Фигура 2б).

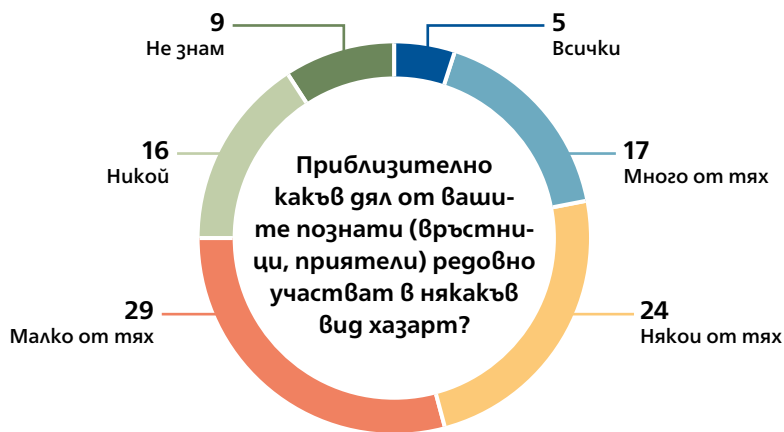
Разрезът на данните, както и предварително подготвената сегментация сочат, че „всички мои познати“ и „повечето мои познати“ са по-чести отговори сред по-ниско образованите, донякъде мъжете (особено тези между 19 и 24 години), живеещи в селата, но и по-малките градове, младежите в по-трудни материални условия.

Логичен, но важен извод е, че тези отговори са присъщи по-често на младежи от по-ниски социални страти, обаче не са изключение и сред представителите на високите страти. Тези разрези, както и визуализираните във Фигура 2б дялове всъщност подсказват, че практиката има по-скоро голям мащаб, не се концентрира само до една страта от обществото и, преди всичко, не е практика, капсулирана от географски, демографски, социални или други предпоставки. С голяма степен на увереност можем да заявим, че е широко разпространена сред значителна част от младото население на България.

Хазартните игри добиват немалка популярност сред младите. Съществува и тенденция сред някои да ги приемат като алтернатива на трудовите доходи.

Причините за масовата популярност на хазартните игри в България са много и комплексни – от агресивната реклама и нейния мащаб, липсата или слабите държавни регулации (особено що се касае до онлайн залаганя), материалните нужди на играещите, чисто психическата зависимост и проблемите, свързани с психично здраве, наред с много други. В проучването се опитваме да надникнем в общата нагласа на младите хора, адресирайки част от всички изброени предпоставки, а именно – материалните, доколкото те са предпоставка за въвличане в практиката. Тествана е хипотезата, която допуска, че хазартът е ключ към финансов успех, какъвто не може да се постигне с почтен труд и работа. Това допуска не представя алтернативата, че въпреки трудолюбивостта и желанието за почтено заработване на доходи хазартните игри „отварят врата“, която иначе остава затворена.

Фиг. 26 Хазартът сред младежта в България (%)

При директно зададено твърдение „Игрите на късмета предоставят възможности за печелене на пари, които не можем да постигнем с честен труд“ съгласните са сумарно 24 %, а несъгласните общо 40 %.¹⁵ Доколкото обаче мнозинството изразяват несъгласие, не е за пренебрегване групата, която счита, че хазартът е легитимна и реална алтернатива на труда. На база на направената сегментация можем да заключим, че тази нагласа е заявявана много по-често от по-ниско образованите младежи, докато по-често несъгласни са по-образованите жени, живеещи в градове.

Основни изводи

1. В мнозинството си българските младежи (61 %) по-скоро са отрицателно настроени към приема на бежанци. Чувството за съпричастност съществува, но често е поставено под материални или други уговорки.

2. Налице е скептицизъм към собственото поколение. За голяма част от младите по-ниска възраст за гласуване значи повече неориентирани и манипулирани избиратели.

3. Работата от въкъци се възприема по-скоро позитивно (сред 68 % от младите) поради асоциациите с по-висококвалифициран и заплатен труд.

4. Изкуственият интелект очаквано е по-скоро приветстван от младите поколения, но без ентузиазъм

5. Младите хора се притесняват от климатичните промени, но са предпазливи в оценките си за техните причини.

6. Хазартните игри добиват немалка популярност сред младите. Съществува и тенденция сред някои да ги приемат като алтернатива на трудовите доходи.

Заклучение

Анализът на изследването на българската младеж позволява да се очертаят по-дълготрайни тенденции, разкриващи проблемите и предизвикателствата пред жизнените преходи на младите хора.

Дългосрочният социален контекст на получените данни несъмнено е свързан с демографската криза. Става дума за процеси, които в по-голяма или по-малка степен са валидни за почти целия регион на Югоизточна Европа, но в България се усещат и възприемат особено чувствително. Групата на българската младеж устойчиво намалява и като относителен дял от съвкупността на цялото население, и в абсолютни стойности. Младите хора са все повече концентрирани в големите градове. Обезлюдяването на селата и малките населени места се отразява на възприятията на живеещите в тях респонденти за икономическите им шансове и перспективи. Младите хора, на следващо място, са по-скоро склонни да се самоопределят в категориите на средната класа, с умерени материални възможности, което вероятно има своя ефект и върху сравнително по-ограниченото разпространение на крайни ценности и позиции. Младите хора, също така, все по-често произлизат от семейства с по-високо образование родители, което не само е фактор за формиране на собствените им нагласи за света, но и повишава декларативните равнища на запознатост и информираност за разнообразни теми.

По-краткосрочният социален контекст на изследването се конструира от глобалния ръст на напрежение през последните години, контрастиращ с относително по-спокойната ситуация при предишната вълна на изследване 6 години по-рано. Жизненият път на новите млади поколения в България е съпътстван от разнообразните проявления на кризата с КОВИД-19, финансовите и миграционните кризи на ЕС, войните в Украйна и Близкия Изток, инфлационните процеси в България, както и почти перманентната политическа нестабилност в страната. Всичко това няма как да не повлияе на общия фон на младежките нагласи.

Ето защо първата по-видима тенденция се състои в повишеното усещане за несигурност при младите хора. Изследването позволява да го установим при ценностните ориентации, и особено при приоритета на човешките права и сигурността като своеобразна защита на индивида, в широко разпространения песимизъм за бъдещето на българското общество, при ръста на страховете за живота и здравето, както и на страховете от война, но също така и при предпазливостта по теми като климатичните промени или изкуствения интелект, събиращи в други общества значително по-висока младежка ангажираност. Несигурността рефлектира и върху констатациите за консерватизъм в семейните отношения, където отложеното напускане на родителския дом все по-често се мотивира с финансова неизбежност, а не само с удобството и споделените възгледи. Разграничението, което немалка част от респондентите правят между национална и европейска идентичност, може да се тълкува и като стремеж за повече сигурност в рамките на националното.

Друга тенденция е тази към повече индивидуализъм. Ако в предишната вълна на изследването се наблюдава развитие към повече социалност, сега акцентът определено попада повече върху индивидуалните ценности за сметка на колективните. Признанието и самоутвърждаването излизат на преден план, солидарността се свива до по-тясното обкръжение на младия човек, докато толерантността се свежда не толкова до разбиране на другите, а до приемане на правото им да постъпват, както намерят за добре. Различната идентичност и различното материално положение повече от преди се схващат като бариера в избора на партньор. От друга страна, големите каузи изглеждат във все по-голяма степен абстрактни. Дори готовността за политическо участие разкрива предпочитания към самостоятелни и не толкова организирани действия. В много случаи става възможно личната перспектива да се мисли като отделна от обществената.

Във връзка с последното идва и тенденцията към по-голяма недоверчивост. Осезаемо спадат нивата на доверие в основните институции, но успоредно с тях и доверието в международни структури като ЕС и НАТО. Притесненията на младежите, фиксирани в изследването, подсказват недоверие в социалните системи: здравна, образователна, пенсионна. Младите хора са недоверчиви и към своето собствено поколение и в широка степен споделят виждането, че свалянето на възрастта за гласуване до 16 години ще изведе преди урните по-неориентирани и по-лесно манипулирани избиратели.

Откроява се тенденцията към повече утилитаризъм. Изследването извежда на преден план едно по-скоро материално отношение към живота. Търсенето на работа често е свързано със стремеж към бърза реализация и високи доходи. За мнозина е пог въпрос смисълът от образованието и самостоятелната образователна подготовка от гледна точка на интеграцията в пазара на труда. За определени групи от младите хора са приемливи практики като избягване на данъци, даване на подкупи или използване на връзки. В някои случаи дори печалбата от хазартни игри се разглежда като легитимна алтернатива на труда. Утилитарната нагласа засяга и политиката, където за значителен дял респонденти демокрацията е полезна само когато гарантира икономическа сигурност.

Трябва да се спомене и тенденцията към повече спонтанност. Тя обхваща решенията и изборите на младите хора в редица житейски сфери. В по-малка степен се разчита само и единствено на собствената компетентност при търсенето на работа, а повече на ситуационни фактори. Това се отнася и до готовността за заемане на политически пост, макар и в отсъствие на политически опит и на по-съществено включване в политическия процес. Ръстът на намеренията за емиграция не кореспондира с по-сериозна подготовка и по-ясни планове. Дори по отношение на намеренията за брак може да се твърди, че не намаляват, а губят от своята съдбовност.

На базата на изследването може да се заключи, че генерационната промяна е в ход, и тя води към повече прагматизъм, обусловен от несигурната среда на живот на младите хора. Българската младеж като цяло не е апатична, антидемократична или антиевропейска, в ценностно отношение не се различава драстично от връстниците си в региона и в Европа, не е и радикализирана. Стремежът към независимост и самостоятелност, който установяваме в мнозинството случаи, е ключов положителен фактор за успех на житейските преходи на младите. Съзнанието за необходимостта от интеграция в обществото, също наблюдавано повечето пъти, регулира опасностите от асоциалност, отчуждение и сегрегация. Независимо от това, тревожните индикации не са за подценяване и изискват много по-ефективен, цялостен и дългосрочен ангажимент на политическите институции за ограничаване на съществуващите рискове.

Библиография

- Банков, П., Георгиев, С. & Додов, С. (2024): Непредставителна демокрация. Кои не са представени в българския парламент? Фондация "Фридрих Еберт", Бюро "България"
- Буджева, Р. (2020): Актуални демографски и емиграционни процеси в България. *Knowledge: International Journal*, 42(5)
- Еленкова, Л. (2023): Развитие на младежката политика в България след 1989 година. Фондация "Фридрих Еберт", Бюро "България"
- Илиева, Н. & Бърдаров, Г. (2021): Регионалните демографски дисбаланси в България. Фондация "Фридрих Еберт", Бюро "България"
- Кинева, Т. (2021): Проблеми и предизвикателства пред съвременното българско семейство с деца. *Проблеми на постмодерността*, 11(2), 124–136
- Ковачева, С. (2020): Преходите в жизнения път на младите хора. УИ "Паусий Хилендарски"
- Ковачева, С. & Попиванов, Б. (съст.) (2021): На път. Миграцията в жизнения опит на българските емигранти в Европейския съюз. УИ "Св. Климент Охридски"
- Колчева, Н. (2023): Себеоценка, обща себеефективност и отношения с родителите при българи в периода на възникващата зрялост. В 30 години специалност "Психология" на ВТУ (с. 521–532)
- Куков, Н. (2020): Социално-икономически фактори, обуславящи процеса на раждаемост в Република България. ВСУ
- Моралийска-Николова, С. (2020): Кохортна раждаемост в България – динамика и основни характеристики. *Население*, 38(2), 5–34
- Папазова, Е. & Минева, К. (2021): Критерии за преход към възрастност, характеристики на развитието и възприеман статус на възрастен при студенти в България. *Psychological Thought*, 14(2)
- Петкова, Я. (2022): Новата (не)нормалност – ефекти на пандемията от КОВИД-19 и политическата нестабилност върху младежкото политическо участие в България (2020–2021). В: Докторантски четения. УИ "Св. Климент Охридски"
- Петкова, Я. (2023): Бъдещето на Европа според различните поколения. В: Осма съвместна докторантска конференция. Фондация "Фридрих Науман".
- Стоенчев, Н. (2023): Влияние на трудовата заетост върху равнището на раждаемост в България. *Диалог*, (2), 1–14.
- Христозова, Д. (2022): Жизнените преходи към зрялост на българската младеж в контекста на съвременните социални промени. *Население*, 40(2), 253–287
- Arnett, J.J. (2011): New horizons in research on emerging and young adulthood. In: *Early adulthood in a family context* (pp. 231–244). New York, NY: Springer New York
- Atanassova, M. & Borissova-Marinova, K. (2018). Population aged 25–34 years in Bulgaria: Structural changes and participation in education and training. *Papers of BAS*, 5(1), 73–88
- Becquet, V., Kovacheva, S., Popivanov, B. & Forkby, T. (2019): Discourses of youth participation in Europe. In: *Young People and the Struggle for Participation* (pp. 34–48). Routledge
- Caroleo, F. E., Rocca, A., Neagu, G. & Keranova, D. (2022): NEETs and the process of transition from school to the labor market: a comparative analysis of Italy, Romania and Bulgaria. *Youth & Society*, 54(2_suppl), 109–129
- Glorius, B. (2021): Social innovation within transnational flows of knowledge: The example of student mobility from Bulgaria. *Population, Space and Place*, 27(5), e2452
- Hristova, A. (2022): Arising Need of Changes in Professional Education and Training System in Bulgaria. *Naselenie*, 40(2), 187–210

- Humphrey, A.; Bliuc, A.-M. (2022): Western Individualism and the Psychological Wellbeing of Young People: A Systematic Review of Their Associations. *Youth*, 2(1), 1–11
- Ilić, V.; Markov, Č. (2024): Political Participation in Southeast Europe: A Scoping Review. In *Participatory Democratic Innovations in Southeast Europe* (pp. 58–88). Routledge
- Kiisel, M.; Leppik, M.; Seppel, K. (2015): Engaged and critical? The young generation's political participation in EU countries. *Studies of Transition States and Societies*, 7(3), 52–66
- Konstam, V. (2007): *Emerging and young adulthood. Multiple perspectives, diverse narratives*. Springer
- Kovacheva, S. & Hristozova, D. (2019): Youth migration and life course transitions: Comparing the impact of women's mobility across generations in Bulgaria. *Sociologija*, 61(2), 210–226
- Kovacheva, S.; Hristozova, D. (2022): Striding on a winding road: Young people's transitions from education to work in Bulgaria. *Societies*, 12(4), 97
- Kovacheva, S.; Kabaivanov, S. (2016): Differences and inequalities in civic participation among Bulgarian Youth. *Sociology and Anthropology*, 4(4), 228–240
- Krasteva, V. (2023): School-to-work transition in Bulgaria: smooth for some, precarious for many. In *School-to-Work Transition in Comparative Perspective* (pp. 200–225). Edward Elgar Publishing
- Krzywosz-Rynkiewicz, B.; Kennedy, K.J. (2022): De-Europeanization, populism and illiberalism: Young people and democracy in Central and Eastern Europe. In: *Reconstructing Democracy and Citizenship Education* (pp. 1–11). Routledge
- Milenkova, V.; Kovacheva, S. (2020): Youth and the skills system in Bulgaria. Can lifelong learning policies on the regional level compensate for the mismatches in the national skill system? *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 8(1), 49–60
- Mitev, P.-E.; Kovacheva, S. (2014): *Young People in European Bulgaria*. Friedrich Ebert Foundation
- Mitev, P.-E., Popivanov, B., Kovacheva, S. & Simeonov, P. (2019): *Youth Study Bulgaria 2018/2019*. Friedrich Ebert Foundation
- Pennoni, F.; Bal-Domańska, B. (2022): NEETs and youth unemployment: A longitudinal comparison across European countries. *Social Indicators Research*, 162(2), 739–761
- Preshlenova, M. (2016): A Generation in Distress: Perspectives of Young People in Bulgaria and Southeast Europe. *Südosteuropa Mitteilungen*, (05–06), 58–66
- Stoykova, P. (2021): Education as a cause for participation in politics: A case study in Bulgaria. *Balkan Social Science Review*, 18(18), 299–323
- Triandis, H.C.; Gelfand, M.J. (1998): Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of personality and social psychology*, 74(1), 118–128
- Vutsova, A.; Arabadzhieva, M. (2021): Youth unemployment in Bulgaria and the path forward. *Economics and management*, 18(1), 54–71
- Willoughby, B.J.; James, S.L. (2017): *The marriage paradox: Why emerging adults love marriage yet push it aside*. Oxford University Press

Бележки

- 1 В скалата на възможните отговори тук са обединени позициите „по-малко от 15 минути“ и „между 15 и 30 минути“.
- 2 От английски – „Not in Employment, Education or Training“ (фраза, използвана от британското правителство по отношение на млад човек, който вече не е в образователната система, но още няма работа и не се обучава за придобиване на работа – бел. прев.)
- 3 Условно и не съвсем точно ги наричаме „най-бедни“ и „най-богати“.
- 4 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230904-1>, посетен последно на 29 май 2024 г.
- 5 По-общата тема за поколенските преходи е видим фокус и в скорошната българска изследователска дискусия в изследванията на младежта (Христозова, 2022; Папазова, Минева, 2021; Ковачева, 2020).
- 6 През 2014 г. целевата група на изследването е 14–27-годишна възраст; през 2018 и 2024 г. – 14–29 г.
- 7 Закръгляваме данните от преходни години до цели процентни стойности.
- 8 www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/TL11_Timing_of_Life-English.pdf
- 9 Тогава позициите са били две отделни: „използване на връзки за намиране на работа“ и „използване на връзки за достъп до услуги“.
- 10 Данните съответстват на изводите от друго скорошно изследване, което е посветено на непредставените в българската демокрация и установява, че връзката между представители и представлявани е най-крехка именно при младите кохорти и в уязвимите икономически групи (Банков и др., 2024)
- 11 По отношение на 2018 г. са обединени позициите „да“ и „може би“.
- 12 Средната величина на всички отговори е 5,81 при десетстепенната скала, описана по-горе.
- 13 За по-добра сравнимост на данните от трите вълни на изследване, в тази графика позиции 1–4 по десетстепенната скала са обединени като „леви“, позиции 5–6 като „центристи“, а позиции 7–10 като „десни“.
- 14 В случая за целите на анализа са обединени двете позиции „Напълно имам доверие“ и „До голяма степен имам доверие“. Подходът е същият, както при анализа на данните от предишната вълна на изследването от 2018 г. Позицията „Имам доверие до известна степен“ не е включена в съвкупната оценка на доверието като междинна и по-скоро изразяваща колебание
- 15 Обединени са позициите „категорично несъгласен“ и „по-скоро несъгласен“, както и „напълно съгласен“ и „по-скоро съгласен“.

Фигури

- 10 **Фиг. 1** Структура на изважката на изследваните младежи в България (in %)
- 13 **Фиг. 2** Население и младежко население в България към 31.12.2023 г.
- 14 **Фиг. 3** Дял на младите хора на възраст 15–29 г. от населението на България (%)
- 16 **Фиг. 4** Възприятия сред младежта в България относно корупцията в образователната система (%)
- 17 **Фиг. 5** Важност на образованието сред младежта в България (%)
- 18 **Фиг. 6** Удовлетвореност от качеството на образованието сред младежта в България (%)
- 21 **Фиг. 7** Дял на младите хора, деклариращи, че не работят по специалността си (%)
- 22 **Фиг. 8** Важност на факторите за намиране на работа сред младежта в България (%)
- 24 **Фиг. 9** Намерения за емиграция сред младежта в България (%)
- 25 **Фиг. 10** Отказ от емиграция сред младежта в България (%)
- 26 **Фиг. 11** Главни причини за емиграция за младежта в България (%)
- 29 **Фиг. 12** Фактори за оставане в родителския дом за младежта в България (%)
- 31 **Фиг. 13** Важни фактори сред младежта в България при избора на партньор (%)
- 33 **Фиг. 14** Брой на планирани деца сред младежта в България (%)
- 35 **Фиг. 15** Важни ценности сред младежта в България (%)
- 37 **Фиг. 16** Приемливи практики сред младежта в България (%)
- 38 **Фиг. 17** Страхове и тревоги сред младежта в България (%)
- 40 **Фиг. 18** Оптимизъм сред младежта в България (%)
- 42 **Фиг. 19** Общ интерес към политиката сред младежта в България (%)
- 44 **Фиг. 20** Идеологически убеждения – самоидентификация сред младежта в България (%)
- 45 **Фиг. 21** Доверие в институциите сред младежта в България (%)
- 47 **Фиг. 22** Отношение към демокрацията и нейните ценности сред младежта в България (%)
- 47 **Фиг. 23** Политическа активност сред младежта в България (%)
- 48 **Фиг. 24** Национална спрямо европейска идентичност сред младежта в България (%)
- 51 **Фиг. 25** Нагласи сред младежта в България относно приемането на бежанци (%)
- 53 **Фиг. 26** Хазартът сред младежта в България (%)

За авторите

Д-р Борис Попиванов е доцент в Катедра Политология на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ в България. Бил е също и дългогодишен експерт в Института по социология „Иван Хаджийски“ със специализация в провеждане и анализ на младежки проучвания. Бил е член на екипите на няколко международни изследователски проекти върху младежкото участие, сред които два финансирани по Програма Хоризонт 2020. Автор и съавтор е на статии и книги, посветени на младежкото участие, политическите идеологии и съвременната миграция. Борис Попиванов участва в предишната вълна на Младежкото изследване в Югоизточна Европа на Фондация Фридрих Еберт през 2018 г. и е съредактор на доклада за България.

Д-р Първан Симеонов, доктор по политология, магистър по политически мениджмънт, бакалавър по журналистика, е изследовател, публицист и граждански активист. Преподава в магистърски програми в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Заемал е различни ръководни позиции в „Галъп интернешънъл“ в България, включително изпълнителен директор на „Галъп интернешънъл болкан“. Основател е и настоящем управител на социологическа агенция „Мяра“. Участник в различни изследователски мрежи, като например Института по социология „Иван Хаджийски“ и Пула на европейските изследователи на младежта, 2021–2023. Автор на книги, научни публикации и на многобройни текстове в медията. Съавтор в „Българската младеж 2018/2019 г.“. Участник в научните колективи на няколко младежки изследвания.

Стефан Георгиев е социолог, асистент и докторант в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Работи в полето на младежката политика, младежките изследвания и свързаната с тях практика. Национален изследовател за RAY Network за България. В портфолиото си комбинира изследователска и обучителна дейност в сферата на неформалното образование по теми, свързани с младежката политика и младежко участие.

Участвал в редица изследователски проекти в същата сфера. Съавтор на публикации, свързани с демократичните практики, популизма, младежкото участие, младежка политика и неформалното учене. Разработвал десетки обучителни и тренинг програми за млади хора, младежки работници и лидери в полето на неформалното учене.

Д-р Лилия Еленкова е асистент в катедра „Индустриален бизнес“ в Университет за национално и световно стопанство. Води упражнения по „Управление на човешките ресурси“. Също така е хоноруван преподавател в катедра Публична администрация на Философски факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ с дисциплина „Младежко участие и младежки проекти“. Изследовател е в два научни европейски проекти на катедра ПА, респективно „Measuring impact in youth work- mission (im)possible!“ и „No Excuse International“, в областта на младежта. Автор на книгата „Развитие на младежката политика в България след 1989 г.“

Яница Петкова е докторант по политология в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ с тема на дисертационния труд „Динамика на младежкото политическо участие в избори и протести в периода 2013–2023 г.“. Магистър по политическо консултиране и бакалавър по политология в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Работила е като изследовател в „Галъп интернешънъл болкан“, а настоящем е част от изследователския екип на социологическа агенция „Мяра“. Участва като експерт в множество проекти на Институт „Иван Хаджийски“ в областта на младежката политика и младежкото участие.

Юлиана Галъва е социолог в „Галъп интернешънъл болкан“ от 2018 до 2024 г., а настоящем работи в социологическа агенция „Мяра“. Магистър по бизнес психология и социология и бакалавър по социология в Университета за национално и световно стопанство. Експерт в множество проекти на Институт „Иван Хаджийски“.

Издател

Фондация Фридрих Еберт България
Ул. Княз Борис I 97, София 1000
България

Отговорен редактор

Жак Папаро
Фондация Фридрих Еберт България
тел. +359 2 980 87 47
bulgaria.fes.de

Изследване на младежта

България 2024

Координатор на проекта: Мария Петрова
Научен редактор: Борис Попиванов
Коректор: Емилия Бургазлиева

Поредица от изследвания на младежта 2024

Демокрация на бъдещето – Виена, ФФЕ

Директор: Йохана Луц

Главен изследовател: Елена Аврамовска

Координатор за Европа: Маргарете Ленгер

Ръководител на проекта: Кристина Стефан

ФФЕ Югоизточна Европа – Сараево

Координатор на проекта: Саша Васич

Комуникация за ЮИЕ: Ема Джейна Смоло-Зукан

Поръчки / контакт

office.sofia@fes.de

Графичен дизайн

René Andritsch & Heidrun Kogler

Прегпечат

4S Design

Печат

Симолони 94

ISBN

978-619-7666-54-0

Използването с търговска цел на всички издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ. Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

Сканирайте
кода и прочетете
онлайн:

